

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2013. Вип. 17. С. 22–72.

ПРОБЛЕМИ. ГІПОТЕЗИ. УЗАГАЛЬНЕННЯ

**Олександр СИТНИК, Руслан КОРОПЕЦЬКИЙ,
Андрій БОГУЦЬКИЙ, Олена ТОМЕНЮК,
Марія ЛАНЧОНТ, Тереза МАДЕЙСЬКА,
Магдалена КРАЙЦАЖ, Мацей КРАЙЦАЖ**

БАГАТОШАРОВА ПАЛЕОЛІТИЧНА СТОЯНКА ІГРОВИЦЯ І

В останні роки Палеолітична експедиція Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України під керівництвом Олександра Ситника відновила польові археологічні дослідження низки стоянок доби палеоліту в Тернопільському районі. На якісно новому рівні проведені розкопки окремих ділянок пам'яток, вивчені палеогеографічні особливості формування відкладів, зроблено серію нових датувань у різних лабораторіях Польщі. Починаючи з 2010 р. проведені повторні дослідження головних стійбищ Тернопільського плато – Пронятин I, II, Ігровиця I, II, Івачів Долішній I, Великий Глибочок I, а також пам'яток Авратинської височини на півночі Тернопільської обл. – Ванжулів I, Ванжулів-Кар'єр, Буглів V. Значний обсяг польових та аналітичних робіт різних природничих та історичних дисциплін виконані за фінансової підтримки міжнародного гранту¹.

Рис. 1. Розташування палеолітичної пам'ятки Ігровиця І
Fig. 1. Location of Paleolithic site Ihrovytsia I

Результати комплексних досліджень окремих пам'яток уже частково опубліковані у вітчизняних [Ситник, 2011, 2012а, 2012б, 2012в; Ситник та ін., 2011а, 2011б; Ситник, Коропецький, 2013; Богущький та ін., 2012; Krajcarz і in., 2011] та зарубіжних [Sytnyk et al., 2010; Lanczont et al., 2013, 2014а, 2014б] виданнях, частково знаходяться в друці.

¹ Стаття написана в рамках виконання міжнародного проекту “Paleolityczna ekumena strefy pery- i metakarpackiej – studium zmian środowiska zachodniej Ukrainy i południowo-wschodniej Polski w plejstocenie i ich wpływu na pierwotne osadnictwo oraz szlaki migracji (na podstawie stanowisk lessowych i jaskiniowych)”, який профінансований Міністерством науки і вищої школи Польщі (грант № 691/N-Ukraine/2010/0). Керівник проекту – проф. Марія Ланчонт (Університет Марії Кюрі-Склодовської, Люблін).

ТОПОГРАФІЯ

Стоянка розміщена в північній частині Подільської височини (Тернопільського плато – рис. 1) на вершині крутого схилу лівого берега невеличкої річки Ігри – лівої притоки Серету (басейн Дністра), у південних околицях села Ігровиці Тернопільського району (за 20 км на північ від Тернополя), в урочищі Диблянка (рис. 2). Гора Диблянка – мисоподібне утворення вододільного плато, яке обмежене долиною річки із заходу і двома глибокими балками з північної і південної сторін (рис. 3). На вершині гори (близько 50 м над рівнем дна долини річки) знаходиться невеликий недіючий піщаний кар’єр, в якому були знайдені археологічні матеріали (рис. 3; 4, I). Вище по схилу на поверхні орного поля зафіксовано ще один пункт палеолітичних знахідок – Ігровиця 1А. Південніше, на мисоподібних виступах правого берега Ігри, виявлено низку інших палеолітичних пам’яток: Ігровиця II–V, Івачів Долішній III, IV.

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Місцезнаходження відкрито О. Ситником у 1981 р. У 1988 р. експедицією Тернопільського краєзнавчого музею проведено археологічні розкопки, що дали можливість задокументувати два різновікових культурних горизонти, розділених стерильним прошарком суглинків [Ситник, 1989, с. 88]. Шар I пізньопалеолітичного віку знаходився у верхньоплейстоценових лесах на глибині приблизно 2,20–2,40 м, а шар II мустьєрського часу залягав нижче – на глибині 2,70–3,10 м у перевідкладених відкладах надгорохівської соліфлюкційної пачки (рис. 4, III). Закладено розкоп I, досліджено 27 м² (рис. 5). У 1996 р. зроблено прирізку 10 м² для поглибленого вивчення умов залягання культурних шарів та планіграфічних особливостей захоронення матеріалів [Ситник, Левчук, 1998, с. 403–424]. Дослідження пам’ятки продовжено 2010 р. Прив’язуючись до краю розкопів минулих років, розкрито ще 20 м² (рис. 6, I) [Ситник, 2012а; Krajcarz i in., 2011].

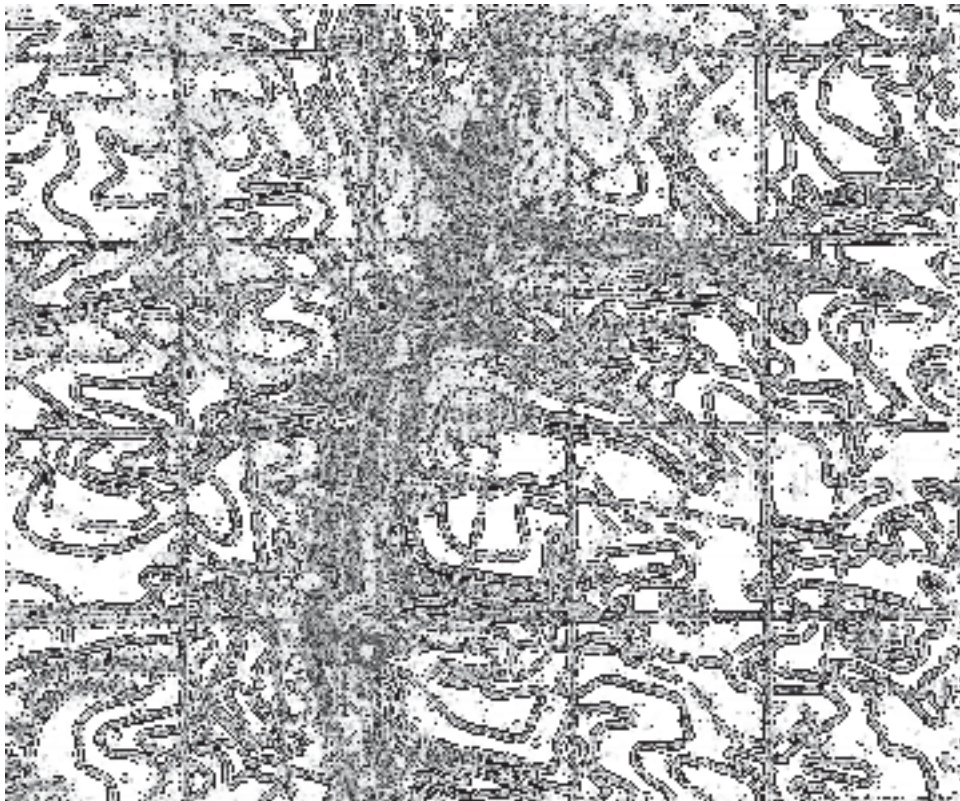

Рис. 2. Топографія околиць палеолітичної пам’ятки Ігровиця I
Fig. 2. Topography of environs of Paleolithic site Ihrovytsia I

Дослідження 2011 р. на стоянці мали інший методичний характер. Вони були спрямовані на з'ясування, насамперед, геолого-стратиграфічних умов формування і захоронення культурних шарів у межах усієї пам'ятки. Оскільки стоянка знаходиться на місці невеликого недіючого піщаного кар'єру, то перспективним видалося зачищення усіх його стінок, які простягалися з півночі на південь, перетинаючи мис поперек схилу.

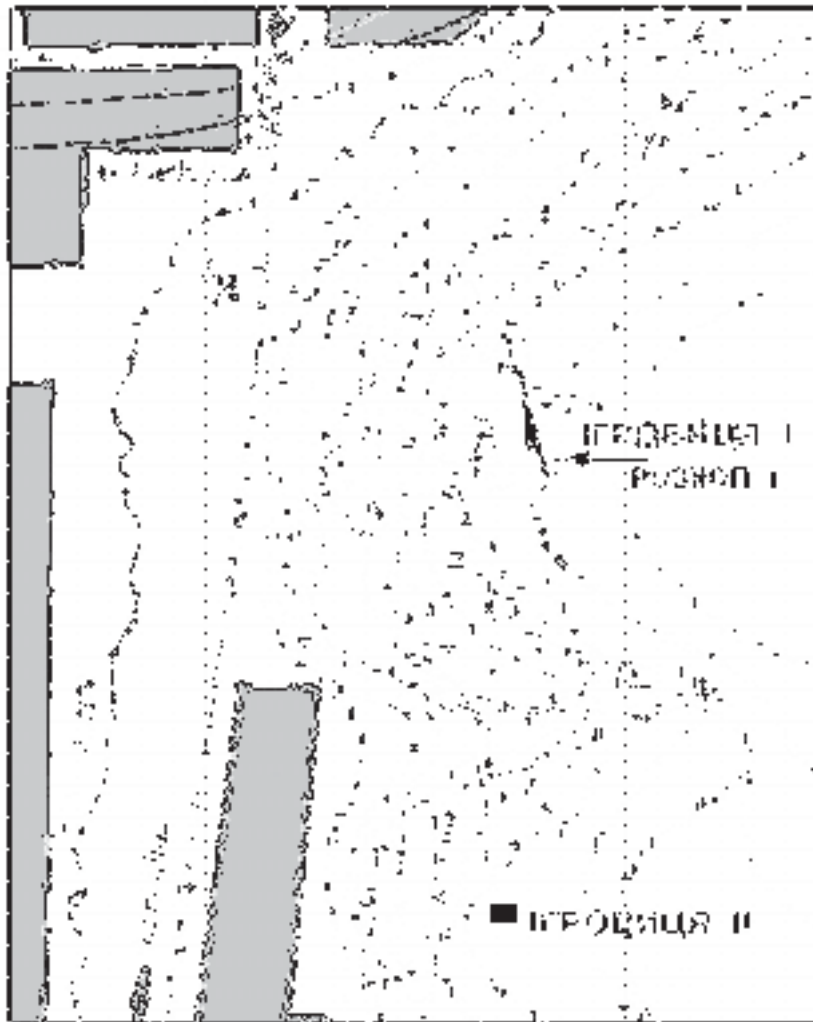

Рис. 3. Схема розташування палеолітичних стоянок Ігровиця I та II
Fig. 3. Scheme of location of Paleolithic sites Ihrovytsia I and II

Ігровиця I увійшла в науковий обіг як двошарова стоянка, але внаслідок деталізованих досліджень 2011 р. вважаємо за необхідне єдиний верхньопалеолітичний шар розділити на *два самостійних підгоризнти*: I – скупчення кременів у центральній частині розкопу 1989 р. як стратиграфічно непорушений і культурно гомогенний комплекс, і I-A – порушений горизонт знахідок на усій площі розкопу.

Розділити верхньопалеолітичний горизонт необхідно ще й тому, що в центральній частині розкопу у давній природній западині культурні горизонти I-A (верхній палеоліт) і II (муст'є) перевідкладені та змішані по розрізу. Більшість крем'яних артефактів природно фрагментовані (часто розшаровані), тому неможливо їх розрізнити і чітко розділити на культурні комплекси: багато артефактів, так би мовити, “зависають у повітрі” поміж верхнім палеолітом і муст'є, оскільки з однаковим успіхом можуть належати як до першого, так і до другого культурних комплексів.

УМОВИ ЗАЛЯГАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ РЕШТОК

Усі вироби виготовлені з місцевого високоякісного кременю туронського ярусу верхньої крейди. Кремій чорний, сірий, димчастий на розломі. Заготовками слугували жовна із жовтою, коричневою і сірою кальцитовою (іноді вапняковою) кіркою. Більшу частину колекції складають природні уламки сировини, дрібні фрагменти сколів, луски, відщепи та пластини, що природньо розщеплені у плейстоценовий період.

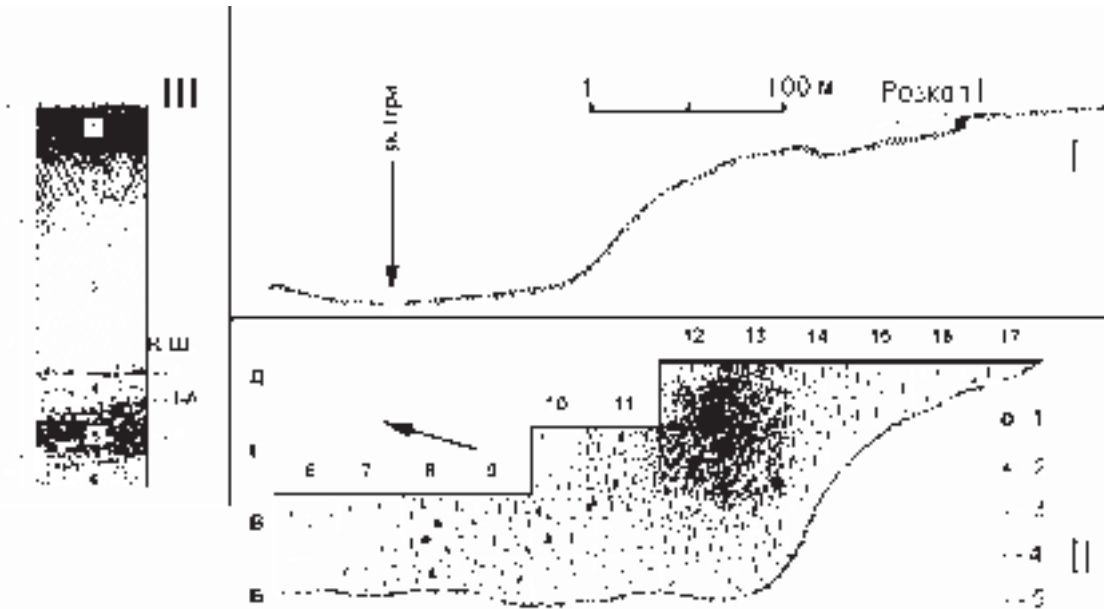

Рис. 4. Ігровиця I, 1989 р. **I.** Схематичний профіль гори Диблянка з піщаним кар'єром та місцем розкопок. **II.** План локалізації культурних решток шару I із скупченням кременів: 1 – нуклеуси; 2 – знаряддя; 3 – пластини; 4 – відщепи; 5 – уламки, скалки; **III.** Стратиграфія східної стінки розкопу (квадрат 12-Г) з рівнями залягання культурних шарів I, I-A, II: 1 – гумусовий горизонт сучасного чорнозему; 2 – ілювіальний горизонт сучасного чорнозему; 3 – верхній горизонт верхньоплейстоценових лесів; 4 – рештки, ймовірно, дубнівського ґрунту; 5 – делювіально-соліфлюкційно деформований і переміщений горохівський викопний ґрунтовий комплекс; 6 – білі неогенові піски

Fig. 4. Ihrovytsia I. 1989. **I.** Schematic profile of Dyblianka hill with sand quarry and excavated area; **II.** Plan of localization of materials of layer I with accumulation of flint artifacts: 1 – cores; 2 – tools; 3 – blades; 4 – flakes; 5 – pieces, chips; **III.** Stratigraphy of eastern wall of the excavation (square 12-G) levels of deposition of cultural layers I, I-A, II: 1 – modern black soil humus horizon; 2 – illuvial modern black soil horizon; 3 – upper horizon of Upper Pleistocene loess; 4 – remains of probably Dubno soil; 5 – deluvial-solifluctional ruined and re-deposited complex of Horokhiv fossil soils; 6 – Neogene white sands

Артефакти патиновані. Переважно це біла фарфорова “плівка” патини, але нерідко трапляються артефакти з синьою, голубою чи сірою патинізацією. Можна побачити також артефакти, в яких одна сторона сильно патинована, а протилежна – ледь-ледь. На предметах іноді є жовті плями і розмиви залізистих оксидів або ж тонкі вапнякові нарости. На відміну від матеріалів пізньопалеолітичного культурного шару (I), значна частина кременів мустьєрського горизонту (II) демонструє сліди звітрювання та люстражу, що свідчить про часткове транспортування культурних решток по вертикалі та вниз по схилу. Власне матеріали середнього палеоліту завжди можна відрізнити від пізньопалеолітичних за станом зовнішнього збереження – вони переважно вкриті густою білою патиною, мають сліди звітрювання і легкий люстр. Двох останніх ознак кремені верхнього палеоліту не мають зовсім.

Загалом матеріал виглядає дуже зруйнованим морозобійними процесами. Більша частина артефактів є дрібними невизначеними уламками нуклеусів, сколів чи природних конкрецій, які не піддаються реконструкції. Внаслідок мерзлотних факторів, перепаду температур і кількості води, що затікала в щілини конкрецій, замерзала і, отже, впливала на процес руйнації,

найбільше “постраждав” мустьєрський культурний шар II. Більше 80 % сколів – це дрібні, розшаровані і фрагментовані гострокутні шматки та луски, які неможливо реставрувати і визначити їхню приналежність чи застосування.

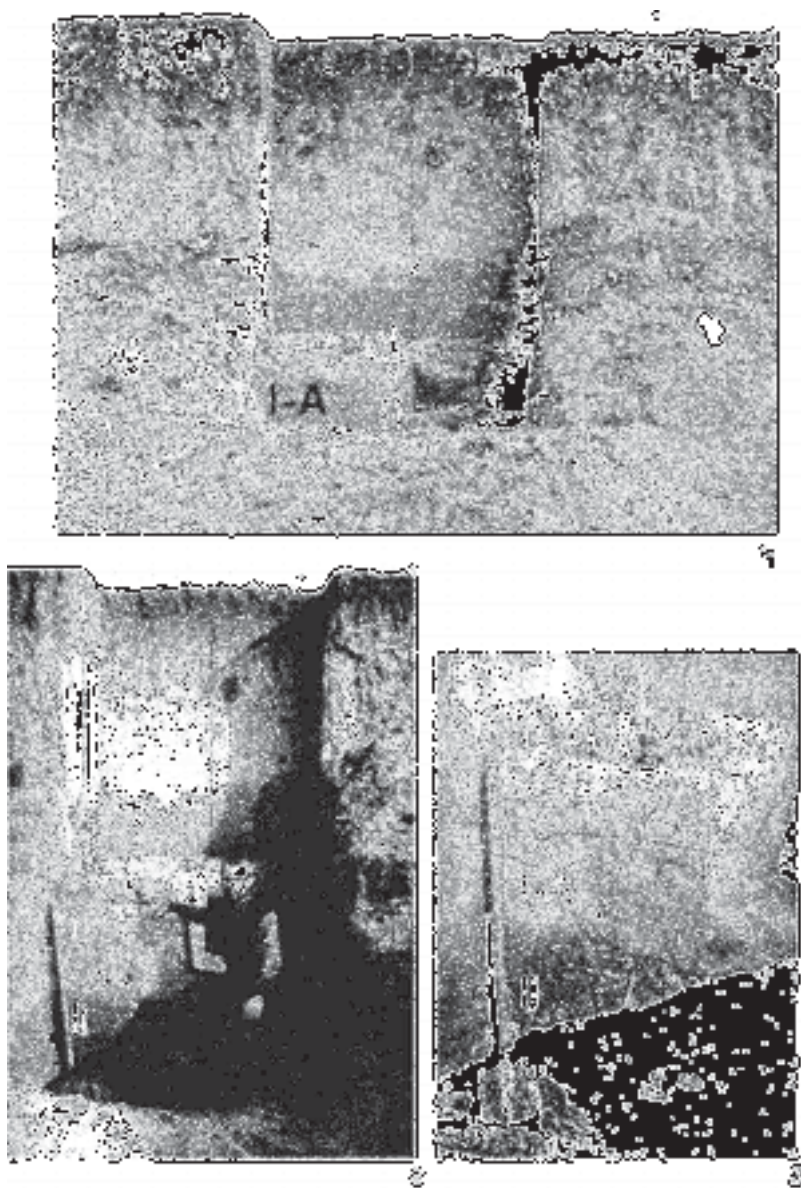

Рис. 5. Ігровиця I, 1989 р. Центральна ділянка розкопу. Рівні культурних горизонтів I, I-A, II
Fig. 5. Ighrovytsia I, 1989. Central part of excavated area. Levels of cultural layers I, I-A, II

Отже, природні процеси на вершині гори Дублянка були складними, проходили у періоди різких кліматичних змін, що повело за собою криогенне руйнування багатьох артефактів.

ПЛАНІГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Довжина відрізка розкопу 2011 р. поперек вершини гори складає 60 м. Він розбитий на три умовні ділянки: Північна, Центральна і Південна (рис. 6). Кожна з них має значні відмінності в умовах накопичення плейстоценових лесів і формування викопних ґрунтів, в

особливостях захоронення культурних решток I, I-A пізньопалеолітичних і II мустьєрського культурних шарів.

Північна ділянка охоплює найвищу позицію в квадратах 51–64 і далі навскіс – до 74 квадрату (місце шурфу 1). Ширина цієї смуги біля краю кар'єру рідко перевищує 2 м. Центральна ділянка – це місцезнаходження перших розкопів 1988–1989 і 1996, 2010 років. Вона має прямокутний вигляд і займає квадрати 1–16 = А–К, тобто її розміри 16×10 м. В цьому місці знайдено найбільше артефактів усіх трьох стратиграфічних рівнів. Південна ділянка знаходиться на нахилений в бік стародавніх балки-яру поверхні і включає номери квадратів 17–32, в сторону шурфу 2 (квадрати 33–34). На ній розкопано лише фрагмент пізньопалеолітичного культурного шару (I-A) площею 10 м² (квадрати 28–32 = Е–Ж), зачищено край східної стінки з окремими артефактами мустьєрського шару II, включаючи і 4 сколи з шурфу 2. Ділянки Північна і Південна вивчали лише в 2011 р.

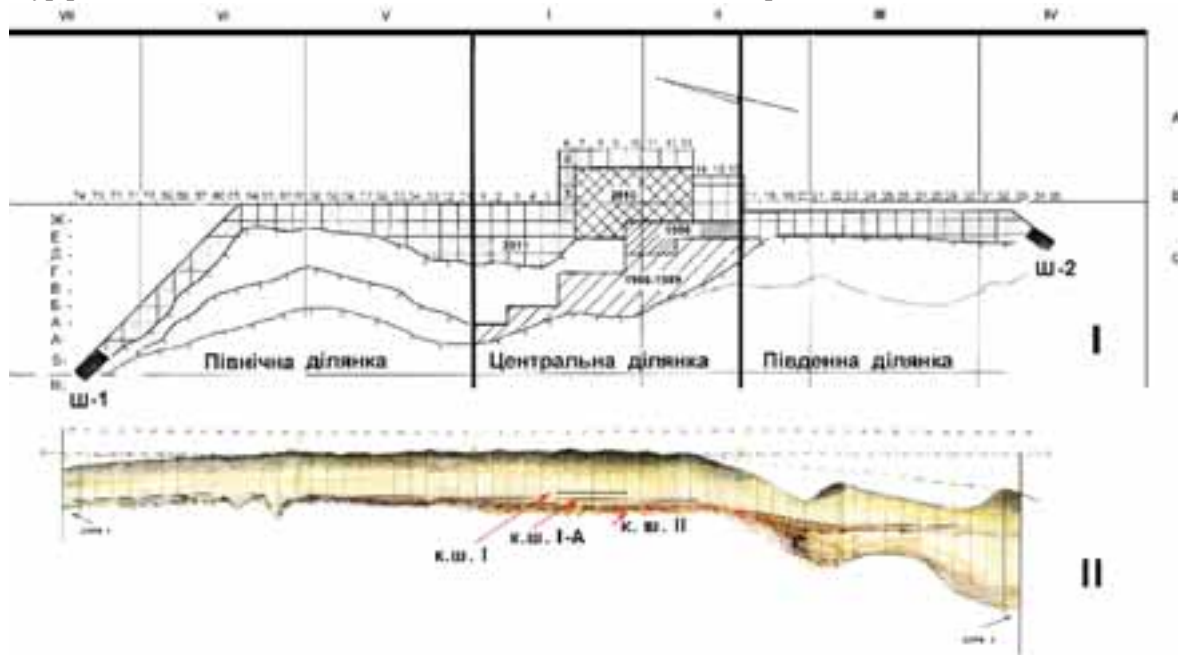

Рис. 6. Ігровиця I. I – загальний план розкопу різних років досліджень, розбитий на сектори та квадрати; II – схематичний розріз антропогенових відкладів розкопу (східна стінка) з позначенням шурфів
 Fig. 6. Ighrovytsia I. I – general plan of excavated area from different years of explorations, divided into sectors and squares; II – general profile of Pleistocene and Holocene sediments of excavation (eastern wall) with marking of two survey pits

Окрім того, поверхня стоянки (розкопана і нерозкопана) розподілена на сектори по “сотках” – 10×10 м, які позначені римськими цифрами I–VII у напрямі північ-південь і латинськими літерами А, В, С зі сходу на захід (рис. 6). Первісний розкоп, орієнтований загалом з півночі на південь, призупинено на квадраті 35 (шурф 2), а нову прирізку з північного боку розпочато з квадрату 51 і продовжено до 74 (рис. 6).

Наші погляди щодо планіграфії (а також стратиграфії) залягання археологічного матеріалу різних культурних горизонтів суттєво змінилися в результаті досліджень 2011 р., коли здійснено розкопки стоянки вузькою смугою завдовжки 60 м поперек вершини гори. Вони зводяться до таких головних зауваг.

Оскільки артефакти (кремінь і рештки фауни) демонструють значну ступінь перевідкладання, а на Центральній ділянці – накладання і змішування культурних решток двох хронологічно різних культурних шарів, то до планіграфічних висновків необхідно поставитися з обережністю.

Виходячи з факту перевідкладання (навіть незначного) культурних залишків, не можна розглядати ті чи інші скупчення як наслідок антропогенної діяльності (за винятком скупчення культурного шару I). Це могли бути природні фактори транспортування і групування.

На усій дослідженій площі не виявлено жодних решток вогнищ чи хоч би скупчень вугликів, що ще раз підтверджує природне відсіювання та сортування матеріалів (на плані і в профілі).

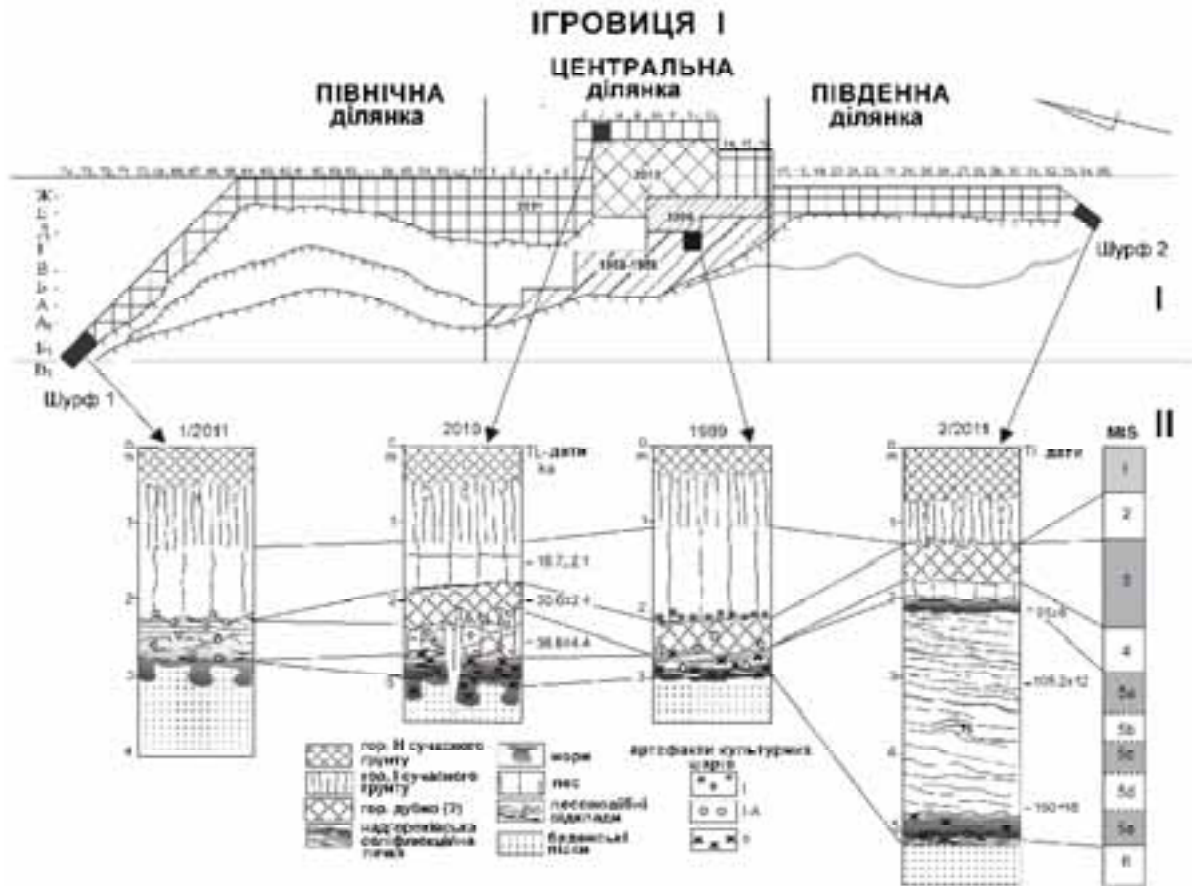

Рис. 7. Ігровиця I. I – план розкопу; II – стратиграфічні колонки відкладів з ТЛ-датуваннями (опис відкладів – у тексті)

Fig. 7. Ithrovytsia I. I – plan of excavated area; II – sequence of Quaternary deposits with TL-dates (description of deposits – at text)

Наявність фауністичних решток у Північній ділянці (роги північного оленя, рештки мамонта та дикого коня – лопатка, гомілкові кістки), що залягали горизонтально і не були зруйновані мерзлотно-солюфлюкційними процесами, свідчить про їхнє часткове збереження (інсітність) (рис. 8, 4). Вони належать до культурного шару I-A. Наявність кісток дрібних гризунів, птахів, а також великої кількості нір хижаків та гризунів у Центральній ділянці розкопу вказує на можливу різночасовість фауністичних решток у норах і в культурному горизонті, оскільки в період існування стоянки звірі, очевидно, не могли споруджувати тут нори. Фауна з нір, отже, може не мати відношення до первісного стійбища (аналіз фауністичних решток та їхня тафonomie подані нижче).

СТРАТИГРАФІЯ

В останні десятиріччя під час польових досліджень експедиції разом із археологами беруть активну участь геологи-четвертинники та інші представники природничих наук з України і Польщі. На палеолітичній пам'ятці в 2011 р. працювали проф. Андрій Богуцький

(Львів), проф. Марія Ланчонт (Люблін), проф. Тереза Мадейська (Варшава), д-ри Мацей і Магдалена Крайцажи (Варшава), доц. Роман Дмитрук (Львів), к.геогр.н. Олена Томенюк (Львів).

На краю Північної ділянки закладений шурф № 1 (рис. 7; 14, квадрат 75). Наводимо опис шурфа за А. Богущким.

ШУРФ 1. Північна частина розкопу. Квадрат 75

- 0–1,20 м *Сучасний чорноземний ґрунт.*
- 0–0,30 м Антропогенно порушений гумусовий (Н) горизонт. Це фактично орний шар, дуже неоднорідний, супіщаний, переповнений корінням рослин. Колір горизонту темно-сірий (10YR4/1). Перехід ясний.
- 0,30–0,70 м *Гумусовий (Н) горизонт.* Складений супісками сірими (10YR4/1), з коричнюватим відтінком (10YR5/3), макропористими, до ніздрюватих. Весь переповнений кротовинами (до 10 см і більше в діаметрі). Спостерігається скупчення кротовин. Кротовини різного віку, оскільки мають різний наповнювач (гумусовий матеріал різного кольору). Є випадки, коли в кротовину одного кольору проникає кротовина з іншим забарвленням наповнювача.
- 0,70–1,20 м Супіски горизонту карбонатні, переповнені псевдоміцелієм. Нижній контакт ясний, загалом поступовий, колір світлішає. *Ілювіальний (I_{карб.}, кротов.) горизонт* супіщаний, темно-жовтий (10YR7/4). У шарі є плямисте озалізнєння, розмір плям рідко більше 1 см. У шарі багато псевдоміцелію. Перехід за зменшенням біогенної переробленості. Іноді трапляються випадки, коли кротовини локально переповнюють лес, що залягає нижче, до глибини 0,5 м. Це видно у центральній частині шурфа.
- 1,20–2,20 м *Верхньоплейстоценовий лес* супіщаний, палевий (10YR8/3), змінної вологості. Вологість наростає до подошви шару. Леси бурхливо закипають з HCl. Є псевдоміцелій, особливо у верхній частині шару. Леси однорідні, з ясним нижнім контактом. По подошві шару зустрінуто верхньопалеолітичні артефакти, головню кремєні.
- 2,20–2,50 м *Супіски* дуже опіщанєні, вологі, з великою кількістю дрібних (до 0,5 см) щільних карбонатних новоутворєнь, з псевдоміцелієм, поодинокими кротовинами, можливо, сучасними. Колір шару зеленувато-сірий (10YR7/3). Перехід ясний. Зростає неоднорідність порід, їхня вологість, змінюється колір.
- 2,50–2,70 м *Піски* глинисті, місцями супіски, з включєннями грубшого матеріалу (невеликі дутики, уламочки вапняків, пісковиків). Розмір уламків рідко більше 1 см. Колір шару дуже неоднорідний, головню жовтувато-сірий (10YR6/3). Є лінзи бурого (7,5YR7/4) матеріалу потужністю до декількох сантиметрів. Не виключєно, що вони пов'язані з денудацією гумусового горизонту горохівського комплексу.
- Шар залягає на неогєнових пісках, білих. Контакт різкий, ясний. Майже на усю потужність шару зустрінуто артефакти, в т.ч. на поверхні неогєнових пісків. Є фауна ссавців.
- 2,70–3,30 м (розкрито) *Неогєнові піски.* Вони розроблялись для місцевих будівельних потреб. Піски різнозернисті, головню білі (10YR8/1), місцями озалізнєні. У пісках, особливо у верхній частині, є спальні камери, заповнені різним матеріалом і пов'язані, очевидно, з горохівським викопним ґрунтовим комплексом. Діаметр спальних камер до 10 см і більше.

РОЗРІЗ центральної частини розкопу. Квадрат 7 (рис. 7)

0–1,20 м	<i>Сучасний чорноземний ґрунт.</i>
0–0,60 м	<i>Гумусовий (Н) горизонт.</i> У верхніх 0,2 м горизонт Н антропогенно порушений. Це темно-сірі (7,5 YR 4/1) супіски з різким нижнім контактом. Вони безструктурні, переповнені корінням рослин. В нижніх 0,4 м горизонту Н супіски сірі, жовтувато-сірі (7,5 YR 6/3, 7,5 YR 7/4). Вони макропористі, інтенсивно закипають із соляною кислотою, переповнені червоточинами (до 2 см), кротовинами (до 10 см) і спальними камерами (до 25 см). Спальні камери, кротовини і червоточини виповнені головно супісками гумусового горизонту. Перехід за зміною кольору, поступовий.
0,60–1,20 м	<i>Лювіальний (I_{карб., кротов.}) горизонт</i> супіщаний, переповнений псевдоміцелієм. Його колір темно-жовтий (10 YR 8/3), з великою кількістю червоточин (до 2 см) і кротовин (до 10 см). Нижній контакт за зростанням однорідності порід, поступовий.
1,20–1,35 м	<i>Горизонт I/P.</i> Складений лесами, супіщаними, макропористими, палевими (10 YR 7/3), переповненими псевдоміцелієм. Супіски інтенсивно закипають із соляною кислотою, містять поодинокі кротовини. Вони мають нерівний нижній контакт, який підкреслений збільшеною вологістю порід, тобто нижче залягають вологіші супіски.
1,35–1,70 м	<i>Леси</i> супіщані, палеві (10 YR 7/3), підвищеної вологості, проте твердої консистенції. Вони містять велику кількість псевдоміцелію, однорідні. Нижній контакт ясний, хвилястий, підкреслений оглеєнням, змінюються літологія і колір порід.
1,70–2,30 м	<i>Глейовий горизонт</i> (аналог дубно ?). Потужність горизонту мінлива, у південному напрямку (квадрат 14) він майже денудований. Глейовий горизонт супіщаний, подекуди суглинистий, голубувато-сірий (7,5 YR 7/1). Породи бурхливо закипають із соляною кислотою. По усьому шару є псевдоміцелій, плями озалізнення (до 5 см), інтенсивне оглеєння, кільця Лізеганга (до 3 см), крапкові чорні залізо-манганові новоутворення. Нижній контакт дуже нерівний, хвилястий, окремі “хвилі” піддубнівських порід проникають майже до половини горизонту дубно. З поверхні горизонту розпочинається чимало вузьких субвертикальних тріщин, інкрустованих карбонатами. Тріщини утворюють квадратні полігони, сторони яких 0,5–0,6 м.
2,30–2,50 м (з відхиленнями до 0,40–0,50 м і більше)	<i>Леси</i> карбонатні, оглеєні і озалізнені, плікативно деформовані. З цим лесом пов’язані криогенні клиновидні структури, які розбивають практично весь горохівський комплекс і заповнені лесом. Нижній контакт нерівний, очевидно, ерозійний, різко змінюється колір порід і характер їхньої деформованості. З цим горизонтом О. Ситник пов’язує самостійний культурний горизонт (I-A), можливо, верхньопалеолітичний.
2,50–3,20 м (з відхиленнями ±0,20 м)	Дуже деформований, головно соліфлюкційно, <i>горохівський викопний ґрунтовий комплекс</i> (S1), розвинутий на баденських пісках. Тут спостерігаємо складнобудовані тіла (лінзи, гриви), побудовані матеріалом горизонтів Н і І. Горизонт виділяємо завдяки неоднорідному іржаво-бурому кольору і дуже нерівним верхнім і нижнім контактам. Під нижнім контактом шару, вже в баденських пісках і на контакті з ними – гігантські спальні камери (до 20 см і більше) і палеонори, а також нижні частини дуже своєрідних структур типу плям-медальйонів зі значною участю у їхніх наповнювачах лесів, що залягають вище.

Матеріал гумусового (H) горизонту горохова сформований на пісках, він темно-коричневий (7,5 YR 4/4).

Матеріал ілювіального (I) горизонту горохівського комплексу також піщанистий, червоно-бурий (7,5 YR 5/6). Він утворює тіла різноманітної форми, часто гривисті. Нижній контакт дуже нерівний, ускладнений палеонорами і спальними камерами. Горизонт має мінливу потужність, є включення лінз лесу і майже на повну потужність горизонту – артефакти середньопалеолітичного культурного шару (II).

3,20–4,20 м (дно розкопу)

Світло-сірі, шаруваті, різнозернисті *баденські піски*. У приконтатовій частині добре видно ортзанди. Піски експлуатують для господарських потреб.

У квадратах 15 і 16 характер розрізу принципово інший. Тут майже денудований горохівський комплекс і одразу над ним залягають верхньоплейстоценові леси (потужністю до 1 м). У середній частині лесів є слабковиражений глейовий горизонт (можливо, рівненський), плікативно деформований, з яким пов'язані поодинокі артефакти. За даними О. Ситника, у ході робіт на Ігровиці 1989 р. це був прекрасний культурний горизонт з кількома тисячами артефактів.

ШУРФ 2. Південна частина розкопу. Квадрат 33 (рис. 7)

0–1,30 м

Сучасний ґрунт, чорноземний. Нижніх 0,2–0,3 м однорідніші і їх можна розглядати як горизонт P, тобто материнську породу сучасного ґрунтоутворення.

Сучасний ґрунт має антропогенно порушений гумусовий (H) горизонт. Його залишилось 0,2–0,3 м максимального. Колір горизонту темно-сірий (10YR4/1).

Нижче йде ілювіальний (*I_{карб., кротов.}*) горизонт. Він супіщаний, світло-коричневого (10YR7/4) кольору.

P горизонт – материнська порода сучасного ґрунтоутворення. Складений супісками темно-палевого (10YR8/4) кольору.

Загалом сучасний ґрунт має типову будову. Він найкраще збережений у центральній частині розкопу Ігровиця-2011.

Перехід нерівний, ясний, з падінням на південь до 10°, тому потужність P горизонту зростає до 0,5 м.

1,30–2,10 м

Нижче залягає пачка щільних і вологих супісків, яка має виразну двочленну будову.

Верхніх 0,5 м цієї пачки (інтервал 1,30–1,80 м) супіщані, бурхливо закипають з соляною кислотою, зеленувато-сірі (10YR7/4), з чорними крапковими і дещо більшими залізисто-мангановими примазками. Є бурі щільні залізисті новоутворення (діаметром до 2–3 мм), псевдоміцелій і кротовини з палевим неоднорідним наповнювачем, можливо, сучасні.

Нижній контакт ясний, за зміною кольору, підкреслений смугою бурого озалізнення і скупченням псевдоміцелію.

Нижні 0,3 м цієї пачки (інтервал 1,80–2,10 м) супіщані, бурувато-коричневого (10YR7/6) кольору. В шарі дуже багато псевдоміцелію, чимало залізисто-манганових новоутворень, чорних (до кількох мм). У нижній частині пачка породи шаруваті і містять тонкі (до 1 см) прошарки лесу.

Верхні 0,5 м пачки (інтервал 1,30–1,80 м) можна розглядати як імовірний аналог дубнівського ґрунту. У нижніх 0,3 м домінує матеріал,

- частково пов'язаний з горохівським комплексом, частково з лесом 4 ізотопно-кисневої стадії (нижнім горизонтом верхньоплейстоценових лесів).
- 2,10–2,20 м *Чіткошарувата пачка*, побудована рештками горохівського комплексу і лесами, що залягають нижче. Вона має лінзовидну будову, потужність прошарків-лінз рідко перевищує 4 см. Пачка карбонатна, з псевдоміцелієм, якого більше у коричневих прошарках.
- 2,20–4,75 м Дуже своєрідна пачка загального лесового обліку, особливо на сухих стінках. Вона має складну внутрішню будову. По суті, це слабко плікативно деформована пачка з тонких (до 0,5 см) смуг сірого (10YR7/1) і темно-жовтого (10YR8/4) кольору.
- На окремих ділянках бурим озалізненням добре підкреслена неповносітчаста текстура, яка може свідчити про формування пачки в умовах промерзання (глибокого сезонного ?).
- До подошви шару потужність окремих прошарків зростає до 5–7 см і більше, пачка стає одноріднішою. До подошви шару також зростає щільність, зменшується кількість псевдоміцелію, хоч породи реагують з соляною кислотою на уся потужність. В шарі чимало плям озалізнення, оглеєння, причому оглеєння наростає до подошви шару. Гранулометрично уся пачка складена глинистими пісками, подекуди супісками. Виокремити гранулометричний склад різних шарів дуже складно.
- 4,75–5,15 м Нижній контакт ясний, за зміною кольору.
- Чіткошарувата пачка*, шаруватість близька до горизонтальної, з падінням шарів на схід (10°). Складається практично з двох пачок, які можуть свідчити, що описуваний шар утворений за рахунок перевідкладання одного з викопних (?) ґрунтів.
- Верхніх 0,1 м цієї пачки – з домінуванням темно-бурого (10YR6/6) кольору, у нижніх 0,3 м – характерніший жовтувато-сірий (10YR7/5) колір.
- Загалом у гранулометричному складі цієї пачки домінують глинисті піски, у верхніх 0,1 м більше глинистого матеріалу, іноді це суглинки. Отже, верхні 0,1 м можуть бути аналогом гумусового (H) горизонту, нижні 0,3 м – ілювіального (I) горизонту, який формувався із значною участю прошарків і лінз неогенових пісків потужністю до декількох см. З цим горизонтом пов'язані артефакти. По подошві шару є чорні, добре обкатані кремені (до декількох сантиметрів у поперечнику), які зустрінуто й у неогенових пісках.
- Важливо підкреслити, що лінзи збагачені гумусовим матеріалом, який характерний для верхніх 0,1 м пачки, можна зустріти також серед порід імовірного горизонту I.
- Коли була розчищена уся стінка від шурфу 2 до головного розкопу Ігровиці-2011, то стало добре видно, що обидві чіткошаруваті пачки (інтервали 2,10–2,20 м і 4,75–5,15 м) виходять з однієї соліфлюкційної пачки деформованого горохівського викопного ґрунтового комплексу.*
- 5,15–5,55 м Білі неогенові піски.
(розкрито)

Раніше досліджували головню Центральну ділянку пам'ятки – квадрати 1–15. Тут стратиграфічна ситуація зовсім інша, ніж у північній чи південній частинах. У цій Центральній ділянці 1989 р. ми виявили потужний виробничий центр розщеплення крем'яних заготовок. Він був приурочений до рівня верхнього (I) культурного шару пізнього палеоліту і чітко відділявся від нижнього (II) культурного шару, що залягав у коричнево-бурих суглинках на 80 см нижче верхнього (рис. 4, III; рис. 5). На площі розкопу цей центр локалізований у квадратах 12–13 = Г–Д (рис. 4, II). Однак після розширення розкопу в різні сторони виділені раніше два культурні шари почали “спресовуватись” і накладатися один на другого.

Рис. 8. Ігровиця I, 2011 р. Фото різних частин Північної ділянки розкопу I
Fig. 8. Ighrovytsia I. 2011. Photos of different parts of Northern area of excavation I

В Північній ділянці (шурф № 1, див. опис), під сучасним чорноземом і верхньоплейстоценовими лесами знаходяться лише рештки-релікти зруйнованого горохівського викопного ґрунтового комплексу, нижче яких залягають білі неогенові піски. Трохи південніше від шурфа 1 на рівні квадратів 72–68 з-під пісків виступає пласт щільних карбонатних пісковиків, зруйнованих до окремих брил, на яких є рештки денудованого горохівського комплексу. Над ними знаходяться крем'яні артефакти і фауна хребетних, що приурочені, швидше за все, до нижньої частини верхньоплейстоценових лесів – культурний шар I-A (рис. 8). Поміж перевідкладеним культурним шаром і пластом природного каменю в Північній ділянці іноді трапляється стерильний шар суглинків потужністю 10–20 см. Загалом в Північній ділянці (квадрати 64–75) відзначається інтенсивна денудація стародавньої поверхні.

Крем'яні та фауністичні артефакти залягають вузькою (20–30 см) смугою (рис. 19). Їх розкид за профілем обумовлений мерзлотними процесами, зокрема делювіально-соліфлюкційними. Зафіксовано також кілька мерзлотних клинів, які розпочинаються з-під сучасного ґрунту, пронизують верхньоплейстоценові лесі і відгинають до верху породи надгорохівської соліфлюкційної пачки. Їхня вертикальна потужність сягає 1 м і більше (рис. 8, I).

Найпотужніші клини зафіксовані у квадратах 63–65 = Ж. Поблизу цих мерзлотних утворень культурні рештки поодинокі (рис. 19). У південному напрямі спостерігаємо яскраво виражені “гриви” гумусового горизонту горохова, який найповніше збережений у квадратах 64–51. Археологічні рештки переважно верхньопалеолітичного комплексу знаходяться у нижній частині лесів, у 5–15 см вище від надгорохівської соліфлюкційної пачки. У цій частині розкопу вона майже чорного з коричневим відтінком кольору. Лише поодинокі кремені “западали” у “гриви” горизонту Н горохівського комплексу. За техніко-типологічною характеристикою весь матеріал Північної ділянки належить до верхньопалеолітичного комплексу I-A.

Центральна ділянка розкопу розпочинається від квадрату 1 і простягається на 15 м у південному напрямі (рис. 16). Ще в 1990-х роках ми констатували тут своєрідну природну западину, в яку нагромаджувались природні та антропогенні рештки – кремені і фауністичні залишки. Уже 2010 р. ми помітили деяку археологічну невідповідність виділеним раніше стратифікованим культурним горизонтам. Тоді була досліджена ділянка 7–16 = Ж-I (рис. 6), на якій переважали рештки середньопалеолітичного комплексу, котрий ми прив'язували до надгорохівської соліфлюкційної пачки потужністю до 1,2 м у цьому місці. У 2011 р. після детальної фіксації кожного кременю в плані та профілі виявилось, що культурні горизонти в цьому місці (I-A – верхнього та II – середнього палеоліту) накладаються один на другий і частково змішуються (рис. 16, 20).

Починаючи з 16 до 34 квадрату, виділено Південну ділянку, яка охоплює схил до глибокої балки, що міститься за 50–70 м на південь від стоянки. У цьому місці стратиграфічна ситуація кардинально змінюється. На рівні квадрату 16 розпочинається падіння усіх нашарувань у південному напрямі (рис. 6, 7) і водночас єдиний геологічний горизонт надгорохівської соліфлюкційної пачки ділиться на два геологічні рівні. Очевидно, цей процес був досить складний і неоднозначний, він охоплював, можливо, багато тисячоліть (рис. 6, II).

Такою є геологічна ситуація пам'ятки Ігровиця I. В кожній із трьох виділених ділянок – Північній, Центральній і Південній – стратиграфія відкладів дещо інша. В кожній з них ступінь гомогенності чи змішування артефактів також різний. Тому в науково-методичному аспекті виникла необхідність дослідження відкладів пам'ятки за простяганням і в розрізі, щоб отримати найоб'єктивнішу картину умов і характеру нашарувань антропогенових відкладів.

Отже, верхній – перший (I) – культурний шар залягав у нижній частині верхнього горизонту верхньоплейстоценових лесів (рис. 4, III). Нижче від нього, але без стерильного прошарку, ми виділили горизонт I-A – перевідкладений і частково змішаний з матеріалом мустьєрського шару II у Центральній частині. У Північній і Південній ділянках він залягає в нижній частині верхньоплейстоценових лесів на контакті з пачкою горохівського викопного ґрунтового комплексу (рис. 5). Культурний шар II мустьєрського часу зафіксовано у соліфлюкційній пачці горохівського викопного ґрунтового комплексу (рис-вюрм – вюрм I) на глибині 2,4–3,2 м на Центральній ділянці. Велика вертикальна амплітуда коливань захоронених артефактів пояснюється наявністю у цьому місці плейстоценової западини, заповненої матеріалами надгорохівської соліфлюкційної пачки, що захопила і зруйнувала культурний горизонт мустьєрського поселення (рис. 20). На перших етапах дослідження ми робили спроби виділення окремих культурних підгоризонтів у цій товщі. Однак пізніше виявилось, що окремі фрагменти крем'яних артефактів, знайдених у верхній і нижній частинах пачки, з'єднуються між собою і утворюють повноцінні сколи, нуклеуси тощо. Цей факт є досить переконливим аргументом того, що всі матеріали горизонту пізніше були захоплені делювіально-соліфлюкційними та іншими схиловими процесами і перевідкладені на різні глибини западини.

Тобто, матеріали мустьєрського шару II були переміщені ще у плейстоценовий час і геологічно датуються не пізніше часу розвитку надгорохівської соліфлюкції (вюрм I). Реально мустьєрське поселення могло існувати раніше – в період потепління. У планіграфічному аспекті матеріали не утворювали скупчень. Незначна концентрація матеріалів у центральній частині розкопу пояснюється денудаційними чинниками у місці западинного варіанту рельєфу.

КУЛЬТУРНИЙ ШАР I. Верхній палеоліт

Дослідження 1989 р.

На плані розкопаної ділянки поселення виразно проглядається інтенсивне скупчення кам'яного матеріалу (рис. 4, II). Найщільніше кремені залягали в центральній частині скупчення на площі 1,5–2,0 м². Тут припадало до 2 тис. речей на 1 м². Знахідки мали вигляд округлого скупчення розщепленого кременю завтовшки 15–20 см, яке з часом “розповзлось” і “зцементувалось” суглинками. У процесі розчистки встановлено, що артефакти залягали плоскими боками переважно донизу, нашаровуючись один на одного упереміш зі світло-жовтими лесами. Траплялися також вироби й у вертикальному та косо-нахиленому положенні, що було викликане пізнішими деформаціями рельєфу внаслідок водостоків і процесів накопичення лесу.

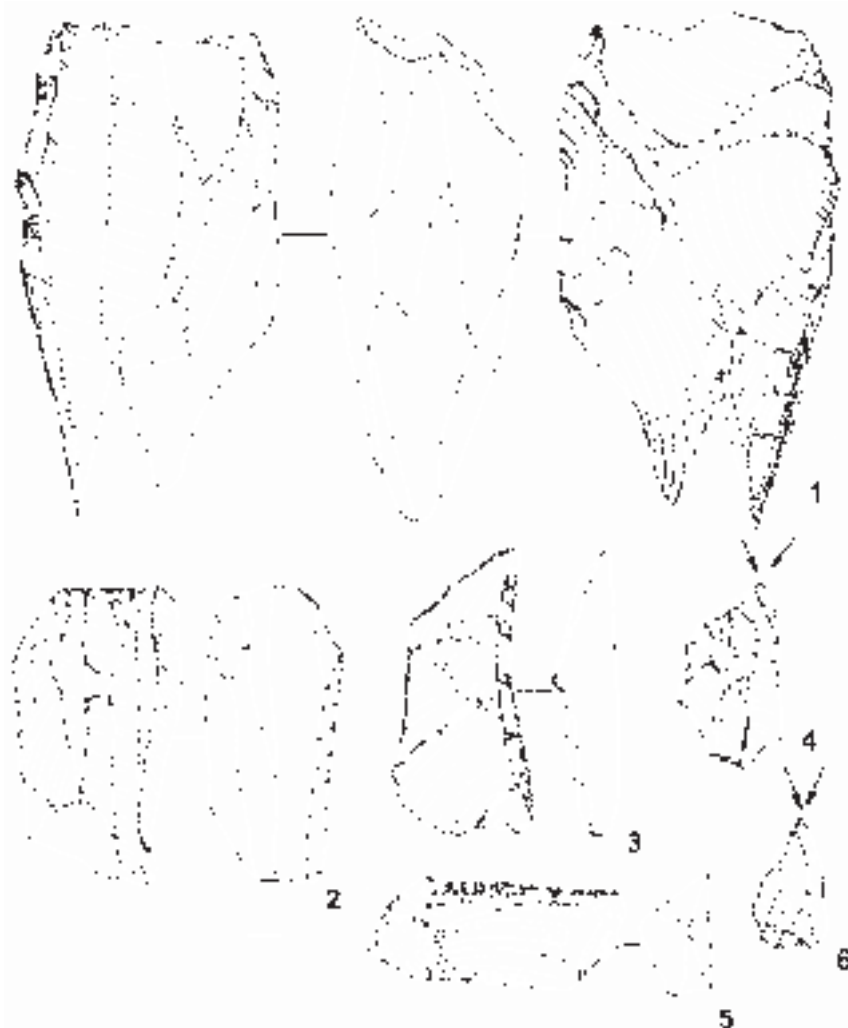

Рис. 9. Ігровиця I, 1989 р. Культурний шар I. Верхній палеоліт: 1, 2 – нуклеуси; 3–6 – знаряддя праці
Fig. 9. Ihrovytsia I, 1989. Cultural layer I. Upper Paleolithic: 1, 2 – cores; 3–6 – tools

Якоїсь певної закономірності у заляганні верхніх і нижніх горизонтів кременю простежити не вдалось. Увесь прошарок потужністю до 20 см був густо насичений як

крупними відщепами та пластинами, так і дрібними скалками і міліметровими уламками сколів. Загалом дрібні відходи виробництва – кремені розмірами менше 2 см у поперечнику – складають половину всіх знахідок. На інших ділянках розкопаної площі матеріальні рештки траплялись значно рідше, у середньому 10–15 виробів на 1 м² (рис. 4, II). За 3–5 м від центру скупчення артефакти зникали повністю. Безсумнівно, що ми натрапили на потужний виробничий центр розщеплення сировини, локалізований у найвищій точці мису.

Рис. 10. Ігровиця I, 1989 р. Культурний шар I. Верхній палеоліт. Знаряддя праці на пластинах
Fig. 10. Igrovytsia I, 1989. Cultural layer I. Upper Paleolithic. Tools on the blades

Загалом у межах виробничого центру на площі 4 м² зафіксовано 6 171 кремень: 96 знарядь, 1 105 пластин, 1 694 відщепи, 2 876 скалок, 400 нуклеоподібних, природних та невизначених уламків. Слід зазначити, що на кількох уламках жовна з центральної ділянки скупчення (квадрат 12, 13–Г) виявились сліди мистецької діяльності – сітка гравірованих ліній (опис подаємо нижче).

Усі вироби з цього культурного шару мають різний ступінь інтенсивності патинування – у межах синьо- і біло-голубуватого забарвлення. Переважає біло-голуба (молочна) патина. Характерною рисою патинування є плямистий візерунок на більшості розколеного кременю. Це явище за всіма ознаками зумовлене вапнистими наростами, які нерівномірно покривали різні ділянки кременю, що запобігало їхньому інтенсивнішому окисленню. Декілька предметів мають на поверхні залізисті плями, незначну звітрілість і люстраж.

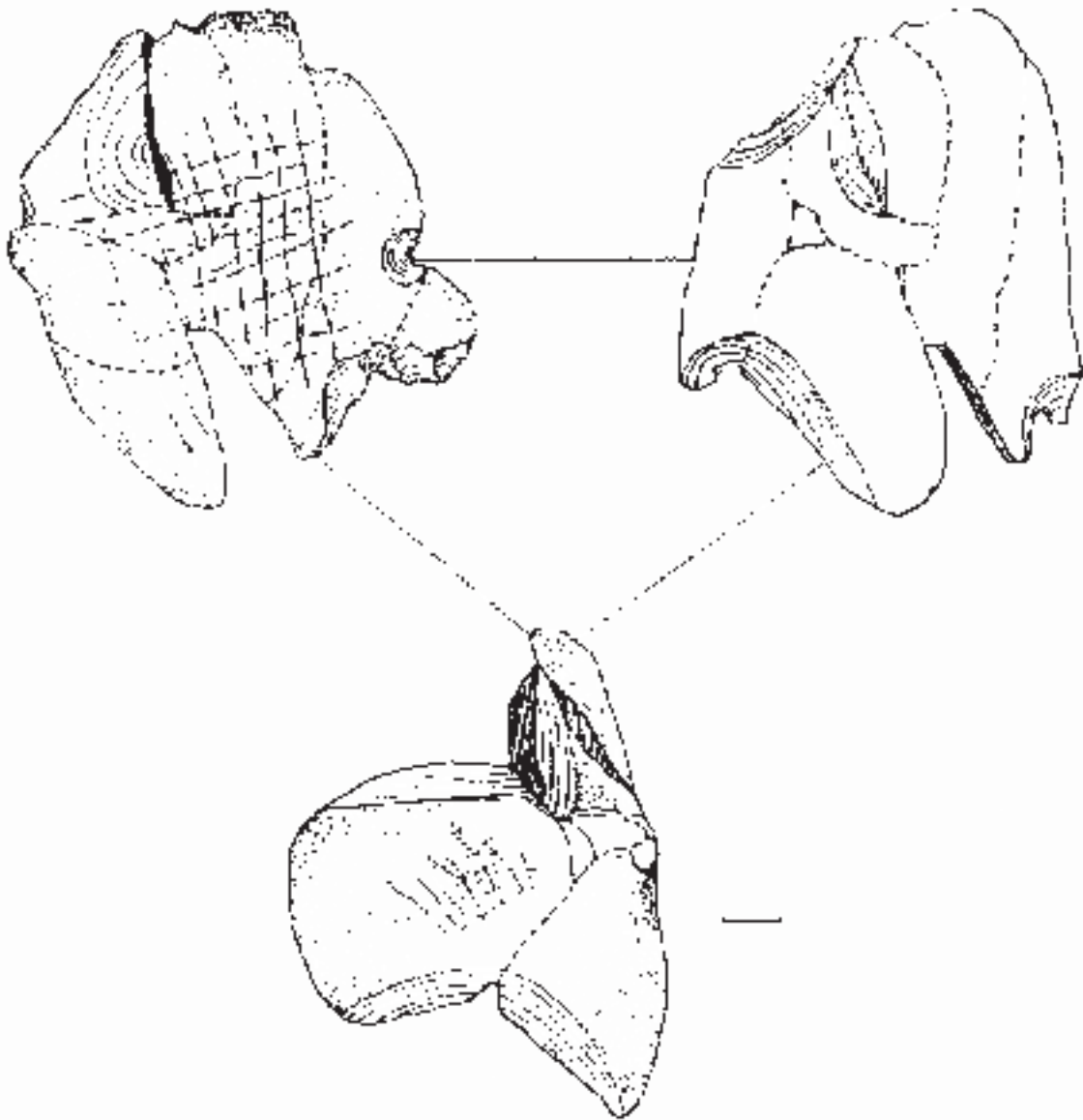

Рис. 11. Ігровиця I, 1989 р. Культурний шар I. Верхній палеоліт. Крем'яне жовно, розтріскане під дією мерзлотних процесів, з сіткою гравірованих ліній на кірці (рисунок)

Fig. 11. Ihrovytsia I, 1989. Cultural layer I. Upper Paleolithic. Flint core cracked by permafrost processes with grid of engraved lines on the cortex (figure)

Прикрою перешкодою у дослідженні матеріалу виявилася значна природна фрагментація дрібних та крупногабаритних сколів, нуклеусів, жовен, яка виникла внаслідок вологотемпературних зрушень у пізньоплейстоценовий період. Практично кожен великий скол розшаровувався на кілька аморфних фрагментів чи мав сліди вилущення і лунки від природних “відщепиків”. Деякі вироби розпадались на шматки після того, як були добуті на поверхню. У зв'язку з цим проведена значна робота з реставрації і реконструкції більшої частини середніх і крупних заготовок.

Спеціально вивчалися уламки пластинчастих виробів. Більше 100 пластин вдалося повністю відновити. Як свідчить аналіз, вони ламалися здебільшого на три частини. І лише невелику їхню кількість було розламано навмисно. Основна маса виробів фрагментована випадково, часто у процесі первинного розщеплення. Зафіксовано, зокрема, дуже високий відсоток надщерблень і дрібних обломів термінальних кінців сколів.

Рис. 12. Ігровиця I, 1989 р. Культурний шар I. Верхній палеоліт: 1 – нуклеус; 2, 4 – знаряддя праці; 3 – крем'яне жовно з сіткою гравірованих ліній на кінці

Fig. 12. Ihrovytsia I, 1989. Cultural layer I. Upper Paleolithic: 1 – core; 2, 4 – tools; 3 – flint nodule with engraved lines on its cortex

Класифікація крем'яного інвентарю. Список основних категорій крем'яних виробів з усієї розкопаної у 1989 р. площі (25 м²) нараховує: нуклеусів – 2; знарядь праці – 109; пластин – 1 133; мікропластинок – 55; відщепів – 1 957; скалок – 3 050; уламків – 400; дрібних конкрецій кременю – 37 екземплярів. Усього – 6 733 екземпляри. З них найбільшу увагу привертають

нуклеуси, зняряддя, пластини і відщепи – 3 246 екземплярів. Скалки, луски, нуклеоподібні, природні та невизначені уламки сколів у ході аналізу комплексу не враховуються.

Нуклеуси – 2 екз. (0,06 %)². Дивно, що на майже семитисячну колекцію виробів припадає лише 2 нуклеуси. Однак слід зауважити, що серед 400 уламків, здебільшого дрібних, є досить багато нуклеоподібних фрагментів, які не піддаються визначенню (при їхньому склеюванні, мабуть, виявилось би кілька десятків ядрищ).

Обидва майже цілі нуклеуси належать до яскравих зразків призматичних, поздовжніх, односторонньовипуклих, одноплощадкових ядрищ (рис. 9, 1, 2). Перший екземпляр був природно розщеплений на декілька аморфних шматків, більшу частину яких вдалося з'єднати (рис. 9, 1). Друге ядрище має підциліндричну форму (рис. 10, 2; рис. 12, 1). Технічні характеристики обох нуклеусів вказують на досить розвинену призматичну технологію зняття максимально видовжених пластин з однієї косозрізаної площадки за допомогою дрібного фасетування краю площадки і спеціальної підправки міжфасеткового ребра.

Пластини – 1 133 екз. (16 %). Пластини за станом їхнього збереження поділяються на цілі вироби (256 екз.) і фрагменти пластин (877 екз.), які, у свою чергу, розчленовуються на базальні, медіальні та термінальні частини. Мікропластинки, ширина яких становить менше 1,2 см, розглянуто як окрему категорію виробів.

Більшість пластин має паралельне поздовжнє чи частково поздовжнє огранення – 154 екз. (60 %). Серед інших пластин найчастіше трапляються ребристі (10,5 %), безсистемно крайові (10,1), безсистемні (8,5), радіальні та первинні пластини (по 3,9 %). Враховуючи загальноприйнятій індекс пластин за Ф. Бордом (відношення усіх пластин до загальної кількості сколів), отримаємо цифру 31,3.

Відщепи – 1 951 екз. (29 %)³. Діляться на групи цілих – 1 170 (59 %) і фрагментованих – 787 (41 %). Зазначимо, що серед відщепів цілі вироби становлять лише 21 %. У числі фрагментів знаходиться 126 частково надбитих сколів, 186 великих і середніх уламків та 475 дрібних відщепів. Форма відщепів менш стабільна, немає серійності, чітких геометричних обрисів. Переважають аморфні овально-підчотирикутні вироби. Серед ударних площадок відщепів найпоширенішими є мікроплощини, плоскі, мікрофасетовані та фасетовані площадки.

У колекції представлено 109 **знярядь** – 1,6 %. З них: різці – 8 (на пластинах – 5, на відщепках – 3); мікрорізці – 1 (на відщепі); скребки – 7 (на пластинах – 3, на відщепках – 4); мікроскребки – 3 (на пластинах); скреблоподібні вироби – 6 (на пластинах – 1, на відщепках – 5); ножеподібні вироби – 43 (на пластинах – 20, на відщепках – 23); пилкоподібні вироби (зубчасті) – 12 (на пластинах – 5, на відщепках – 7); скобелеподібні вироби (виїмчасті) – 26 (на пластинах – 9, на відщепках – 17); сколи з фрагментованим і притупленим поперечним кінцем – 3 (на пластинах). Серед загальної кількості знярядь шару І стандартизований серійний вигляд мають лише різці. Інші типи невиразні і морфологічно нестабільні.

Різці – 8 екз. (7,2 %). Найпоказовіший різець серединного типу на пластині був розламаний у палеолітичний час (рис. 10, 1; рис. 12, 4). Торець розлому зняряддя має незначну підтеску у вигляді плоских різцевих знять. Цей факт свідчить, очевидно, про навмисну фрагментацію задовгої (16,7 см) пластини з метою закріплення різця у спеціальний дерев'яний чи роговий держак. Це єдиний приклад зняряддя праці класичної форми. Інші різці не такі виразні і поділяються на класи підпрямокутних (4) і косокутних (3). До підпрямокутних (бокових) різців належать 2 зрізано-фасеткових, фасетковий і серединний екземпляри (рис. 10, 2–4). Зрізано-багатофасетковий різець підпрямокутного типу (рис. 9, 4) виготовлений на базальній частині двосхилої пластини, розламаної у давнину.

Скребки – 7 екз. (6,4 %). Усі вироби цього класу нестандартизовані і атипові за формою.

Більш-менш виразні скребки оформлені на пластинах (3 з них – фрагментовані) і класифікуються як термінально-випуклі – 1 екз., термінальні косовипуклі – 2 екз., термінально-випуклі звужені – 1 екз. Усім цим зняряддям притаманна напівкрута (3 екз.) і крута

² Тут і далі відсотки вираховані від загальної кількості крем'яних виробів – 6 733 екземпляри.

³ У відношенні до всіх сколів відщепи становлять 60 %.

нерегулярна ретуш. В окремих місцях вона має підгострюючий характер і розповсюджується на поздовжні боки заготовки.

Мікроскребки – 3 екз. (2,7%). Це видовжені пластинчасті заготовки, на термінальних краях яких фіксується звужений мікроскребковий робочий край (усі фрагментовані в давнину). У двох випадках знаряддя відносяться до типу аркоподібних однобічних (рис. 10, 10). Ще одне знаряддя оформлене на правій випуклій ділянці термінального кінця (рис. 10, 12).

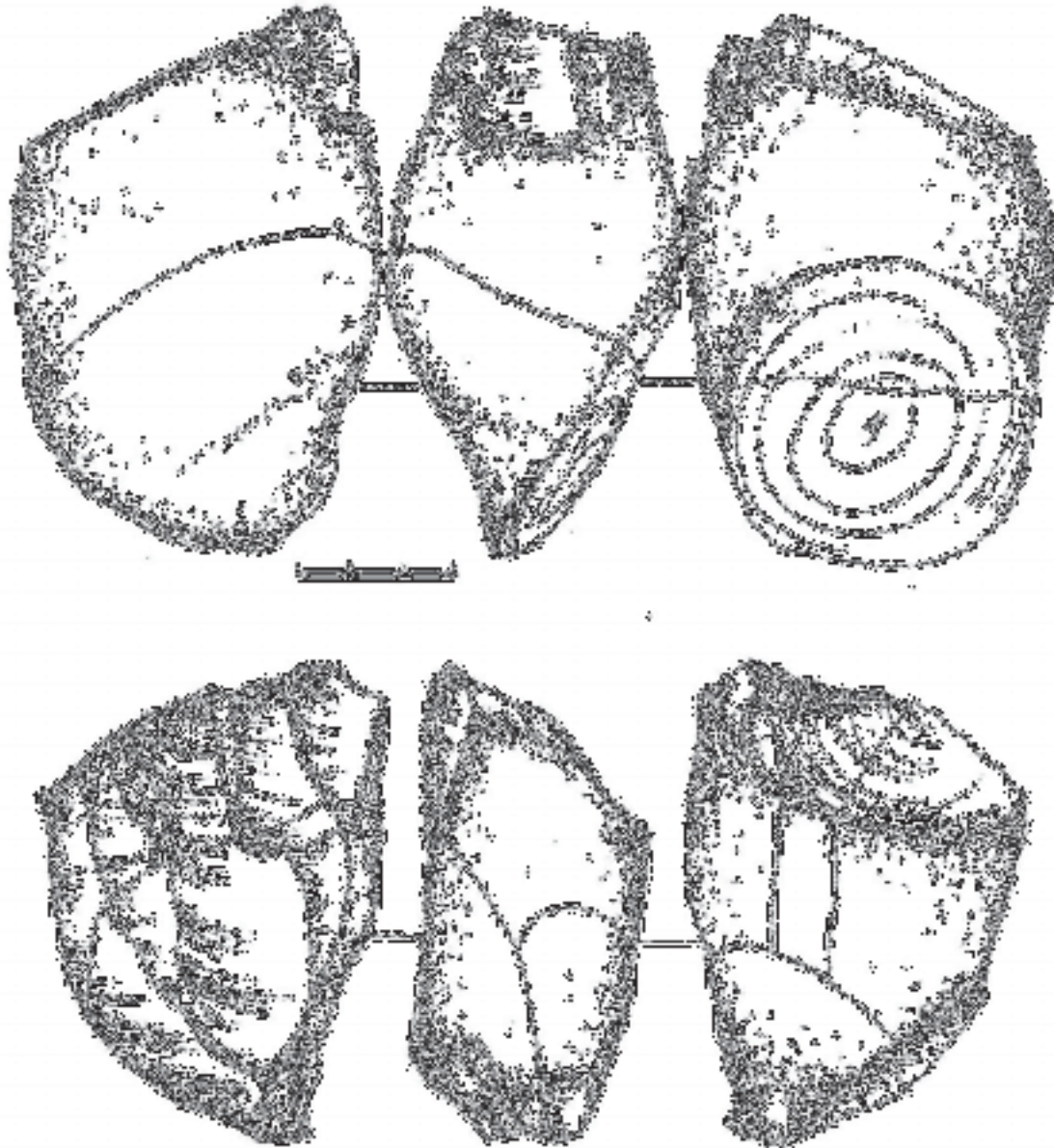

Рис. 13. Ігровиця I. Культурний шар I-A. Верхній палеоліт. Нуклеуси
Fig. 13. Ihrovytsia I. Cultural layer I-A. Upper Paleolithic. Cores

Скреблоподібні знаряддя — 6 екз. (5,4%). Лише одне з них виготовлене на пластині радіально-крайового типу. Інші — на відщепках. Робочий край скребла на пластині (13,0×4,7×1,0 см) розміщений на випуклому поздовжньому боці, на якому спостерігається підпаралельна напівкрута ретуш.

Два знаряддя слід трактувати як поперечно-прямі скребла на безсистемно-крайових відщепках. Поздовжньо-прямі скребла оформлені на відщепках середніми розмірами: 8,5×5,0×1,6 см. Напівкрута крайова ретуш нанесена нерегулярно. Один предмет сформований

на великому фрагменті безсистемно-крайового відщепу. Його робоча ділянка розміщена на торці розлому, на якому спостерігається суцільна крута ретушна підправка (рис. 9, 5).

Ножеподібні знаряддя – 43 екз. (39,4%). Комплекс ножеподібних виробів характеризується наявністю на поздовжніх краях заготовок дрібної ретуші, яка нерідко виникала в процесі виробничої діяльності. Не виключено, що дуже видовжені пластини з вигнутим профілем фрагментувались спеціально для ефективнішого використання у трудових операціях. На це вказує факт знаходження фрагментів пластин з ретушню, яка не розповсюджувалась на сусідні (підклеєні) частини виробу (рис. 10, 5). Найдовші ножі мають розміри до 18,5 см у довжину при середній ширині 3–4 см, тобто їхні пропорції співвідносяться більш ніж у 4 рази (рис. 10, 5, 13). Одна з пластин має спеціально підправлений обушок у вигляді площадки з крутою ретушню. Ніж, виготовлений на ребристій пластині, демонструє грубу акомодативну оббивку поздовжнього ребра.

Серед відщепів ребристі вироби нерідко використовувались як зручні заготовки для ножів з обушком (рис. 9, 3).

Зубчасті знаряддя – 12 екз. (10,9%). Чотири з них виготовлені на пластинах двосхилого типу (рис. 10, 9). Здебільшого зубчаста обробка має локалізоване розповсюдження і спостерігається з дорсального боку; лише одна пластинка демонструє значну обробку з вентрального боку. Іноді зубчаста підправка спостерігається по обидва боки поздовжніх країв заготовки. На відщепі робочі ділянки містились як на поздовжніх випуклих, так і на поперечних боках. Ретуш епізодична, неглибока, дорсальна, як правило, локалізована на привершинних і базальних краях заготовки.

Скобелеподібні (виїмчасті) знаряддя – 26 екз. (23,9%). Більшість з них є знаряддями з серією більших і менших виїмок, які мали самостійне функціональне призначення. Скобелі на пластинах виготовлені на поздовжньо-крайових заготовках. Виїмки містяться у базальних, серединних (рис. 10, 8) і термінальних частинах поздовжніх боків.

Пластини з розламаним і притупленим поперечним кінцем – 3 екз. (2,7%). Представлені трьома пластинами радіально-крайового, поздовжньо-крайового і безсистемного характеру. У двох випадках зрізана термінальна частина, в одному – базальна.

Знахідка графічного мистецтва (рис. 12, 3; рис. 11). Це природно розшароване у стародавні часи крем'яне жовно з білою карбонатизованою кіркою. На жаль, розколоте на частини жовно цілком відновити не вдалось, але композиції гравірованих ліній простежуються чітко. Жовно мало кулеподібну форму діаметром 9–10 см. На одному з випуклих боків вигравіровано сітку підпрямокутно-перехрещених ліній на різній відстані одна від одної. Можна нарахувати 9 суцільних довгих і одну коротку лінію в умовно горизонтальному напрямку і 9 суцільних ліній – у вертикальному. Розміри малюнка: 7×9 см. Добре проглядається більша довжина вертикальних ліній. Усі вони прокреслені неакуратно, начебто дитячою рукою.

На протилежному боці жовна також є штучно прокреслені лінії, які проте не створюють закінченої композиції. Лінії тут не суцільні і не паралельні. Створюється враження зображення схематизованих “ялинок” – одна суцільна лінія перекреслюється кількома короткими. Таких фігур 5. Розміри малюнка: 3,0×2,5 см.

Гравірування з верхнього (І) шару Ігровиці І може бути важливим джерелом у вивченні питань не лише мистецького, але й аналітико-математичного аспектів розвитку духовної культури пізньопалеолітичного населення. Подібні графічні сітки відомі на багатьох стоянках, зокрема, Юдиново [Абрамова і др., 1997, с. 86–88, 96; Григор'єва, 2000, с. 328–331], Тимоновки І [Величко і др., 1977, с. 107]. Можна згадати також орнаментовані вироби з кістки Кирилівської стоянки, Єлісєвичів І, Межирічів, Супонева, Гінців. Щоправда, ці пам'ятки належать до кінцевої фази пізнього палеоліту і загалом “мадленського” культурного впливу. Нарізки типу сітки із квадратів і ромбів зроблені на бивнях мамонтів, або ж на побутових виробах як орнамент чи декор, що не зовсім подібне до сітки гравірованих ліній на кірці крем'яного жовна з Ігровиці І.

Дослідження 2010 р.

На дослідженій площі у 2010 р. матеріали I шару траплялися дуже рідко. Знайдено всього 9 предметів, які були “розкидані” на ділянці хаотично в різних квадратах. Простежити будь-яку закономірність у такій невеликій кількості матеріалу неможливо.

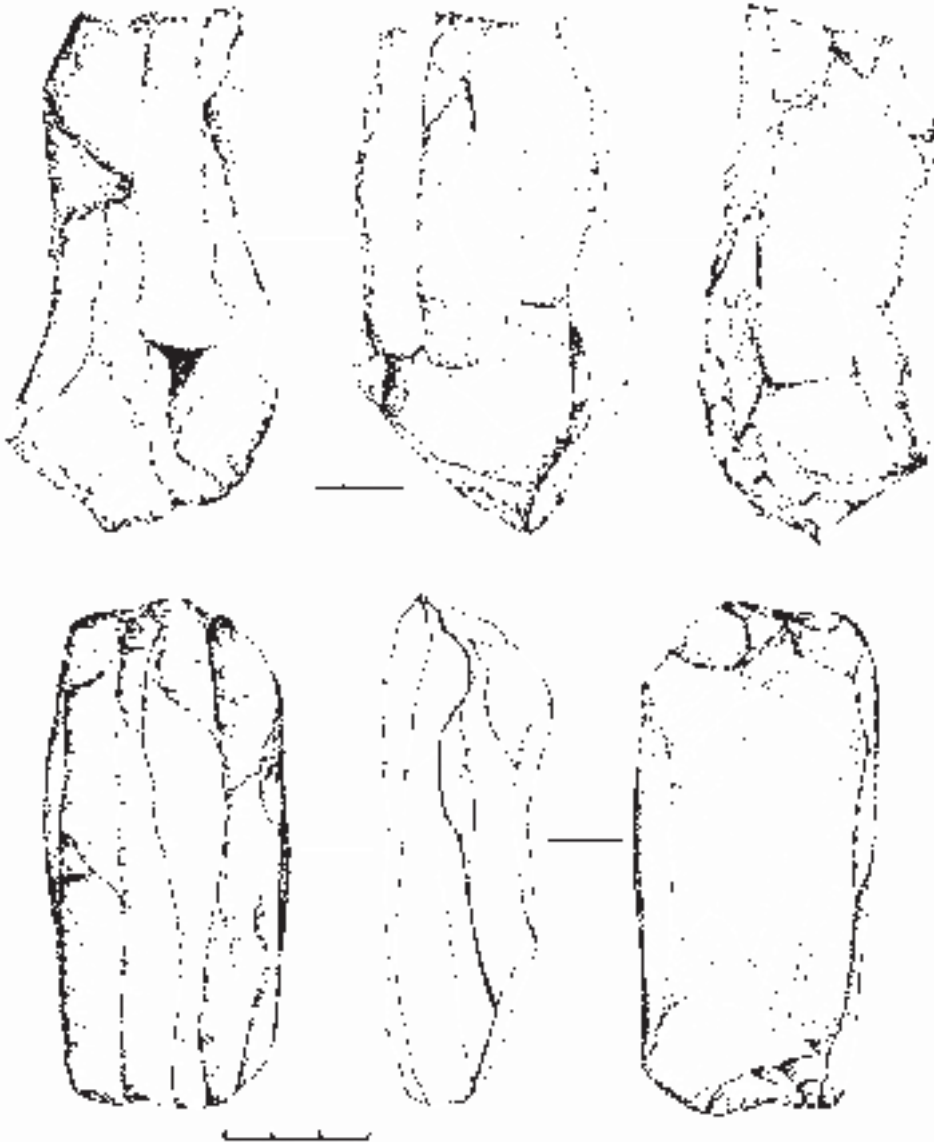

Рис. 14. Ігровиця I. Культурний шар I-A. Верхній палеоліт. Нуклеуси
Fig. 14. Ihrovytsia I. Cultural layer I-A. Upper Paleolithic. Cores

Знайдені вироби з кременю поділяються на пластини (5 екз.) відщепи (2 екз.), невизначені уламки (сколів, нуклеусів ?) – 2 екз. Порівняно з матеріалами культурного шару II (з “іржавих” пісків) ці вироби менше патиновані, хоч на спинці і на черевці одного і того ж виробу також помітна різна інтенсивність патини.

Дослідження 2011 р.

У 2011 р. матеріалів на стратиграфічному рівні культурного шару I не виявлено зовсім, зате дещо нижче цього рівня (щоправда, без стерильного прошарку) знайдено крем’яні вироби на контакті з відкладами надгорохівської соліфлюкційної пачки. Матеріали дуже подібні до виробів зі скупчення, які формують культурний шар I, але вони стратиграфічно перевідкладені, глибоко проникають у піщану соліфлюкційну пачку і змішуються з мустерським культурним

шаром у центральній частині розкопу. У зв'язку з вищезначеним, ми виділили окремий культурний шар I-A верхнього палеоліту.

КУЛЬТУРНИЙ ШАР I-A. Верхній палеоліт

Під час досліджень 2011 р. культурний шар I-A верхнього палеоліту залягав загалом майже рівномірною горизонтальною смугою в нижній частині лесової пачки головно Північної ділянки Ігровиці I. Власне на цьому рівні можна вичленити більш-менш гомогенний комплекс.

Загалом під час розкопок 2011 р. представлені такі основні категорії інвентарю: нуклеуси (36), різні уламки (206), скалки-луски (175), невизначені сколи (241), відщепи (466), пластини (208), знаряддя праці (38). Всього 1 370 екземплярів.

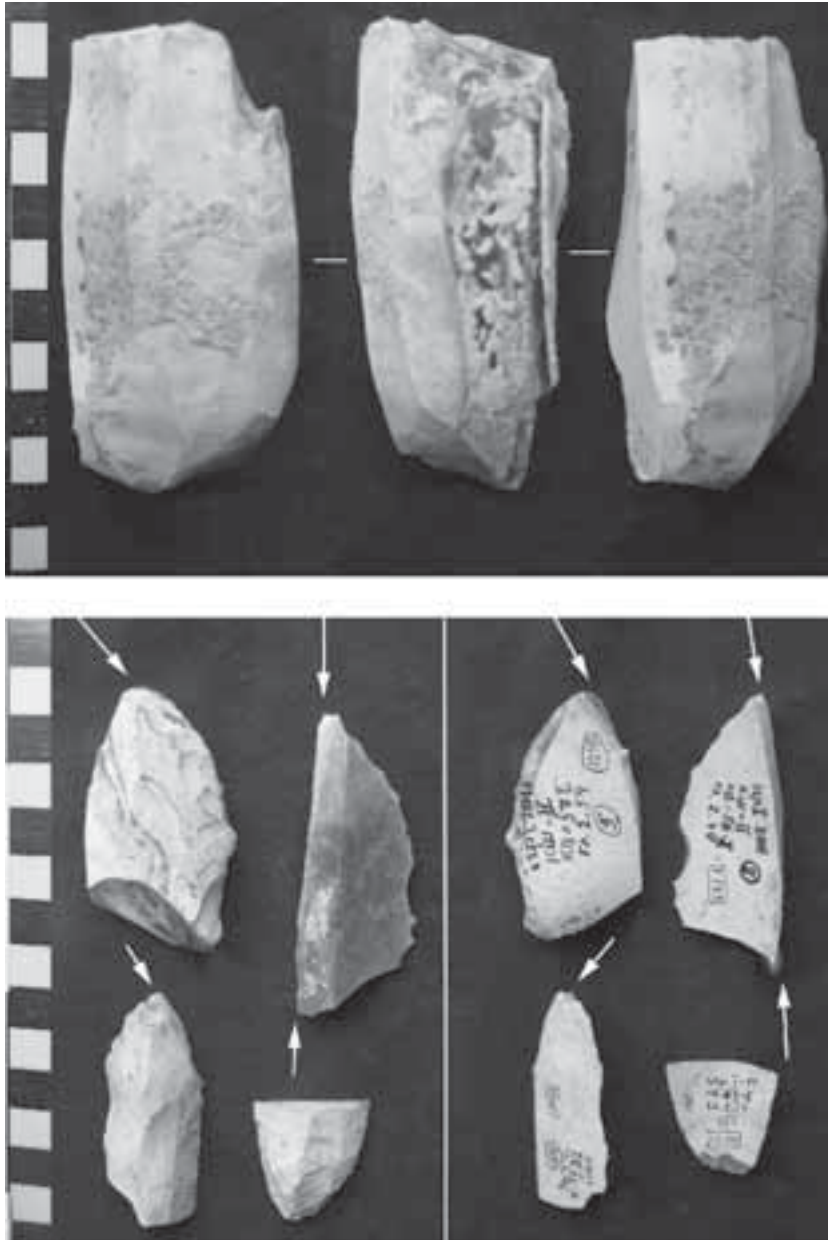

Рис. 15. Ігровиця I, 2011 р. Культурний шар I-A. Верхній палеоліт: 1 – нуклеус; 2–4 – різці; 5 – фрагмент пластини з ретушшю

Fig. 15. Ihrovytsia I, 2011. Cultural layer I-A. Upper Paleolithic: 1 – core; 2–4 – burins; 5 – fragment of retouched plate

Нуклеуси. Під час досліджень трапилася досить показова серія нуклеоподібних виробів. Правда, за винятком кількох предметів, усі ядрища мають ті чи інші пошкодження поверхні чи корпусу. Знайдені нуклеуси початкової, середньої і кінцевої стадії розщеплення. На основі цих зразків можна змодельовати цілий процес підготовки та утилізації ядрищ.

Досить характерним для демонстрації початкової стадії розколювання є пренуклеус (рис. 13, 2). Первинно це було жовно видовжених пропорцій, з якого дещо навскіс знято “шапку”, внаслідок чого утворилась плоска площадка. З цієї площадки проведено 4 пробних зняття паралельного характеру, але усі вони виявилися невдалими. Виразно простежується паралельний призматичний принцип розщеплення. Трапився також нуклеус, який характеризує наступну стадію первинної технології (рис. 13, 1). Він так само був сформований способом косозрізаної плоскої площадки, з якої і було проведено систему паралельних знять. Наступний нуклеус – двоплощадковий тип, який можна розглядати також як торцевий варіант.

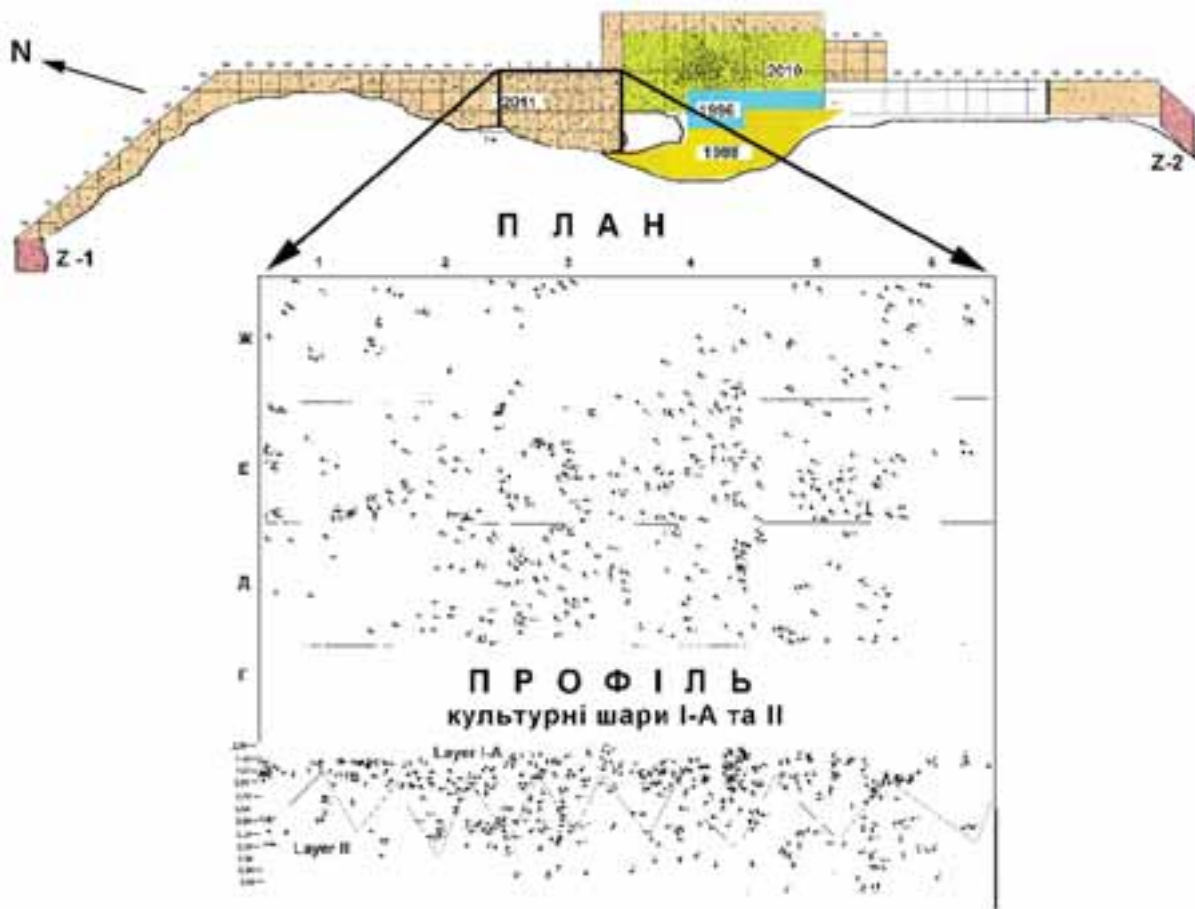

Рис. 16. Ігровиця I, 2011 р. Загальний план розкопу з деталізованою частиною Центральної ділянки. План і профіль залягання матеріалів культурних шарів I-A (верхній палеоліт) та II (середній палеоліт). Ламаною лінією показане змішування культурних шарів

Fig. 16. Igrovitsia I, 2011. General plan of excavated area with detailed part of its Central area. Plan and profile of deposition of materials from cultural layers I-A (Upper Paleolithic) and II (Middle Paleolithic). Broken line shows mixing of cultural layers

Класичний призматичний тип нуклеуса початкової стадії розколювання (рис. 14, 1) подібний до гігантських нуклеусів третього культурного шару Куличівки (Кременець I). Принцип підготовки площадок подібний до описаних вище. Невелика ділянка з кіркою на робочій поверхні свідчить про початковий цикл розщеплення, коли ставилося завдання “ошкурення” нуклеуса – зняття первинних сколів з рештками кірки.

Один з найкраще збережених нуклеусів середньої стадії розколювання (рис. 14, 2; рис. 15, 1) має класичний вигляд розвинутих, майже “човноподібних” ядрищ фінальнопалеолітичної доби розмірами 10,5×5,0×3,5 см. Це двоплощадковий “полюсного” типу виріб зі скошеними досередини тилової сторони площадками, підправленими кількома неширокими сколами.

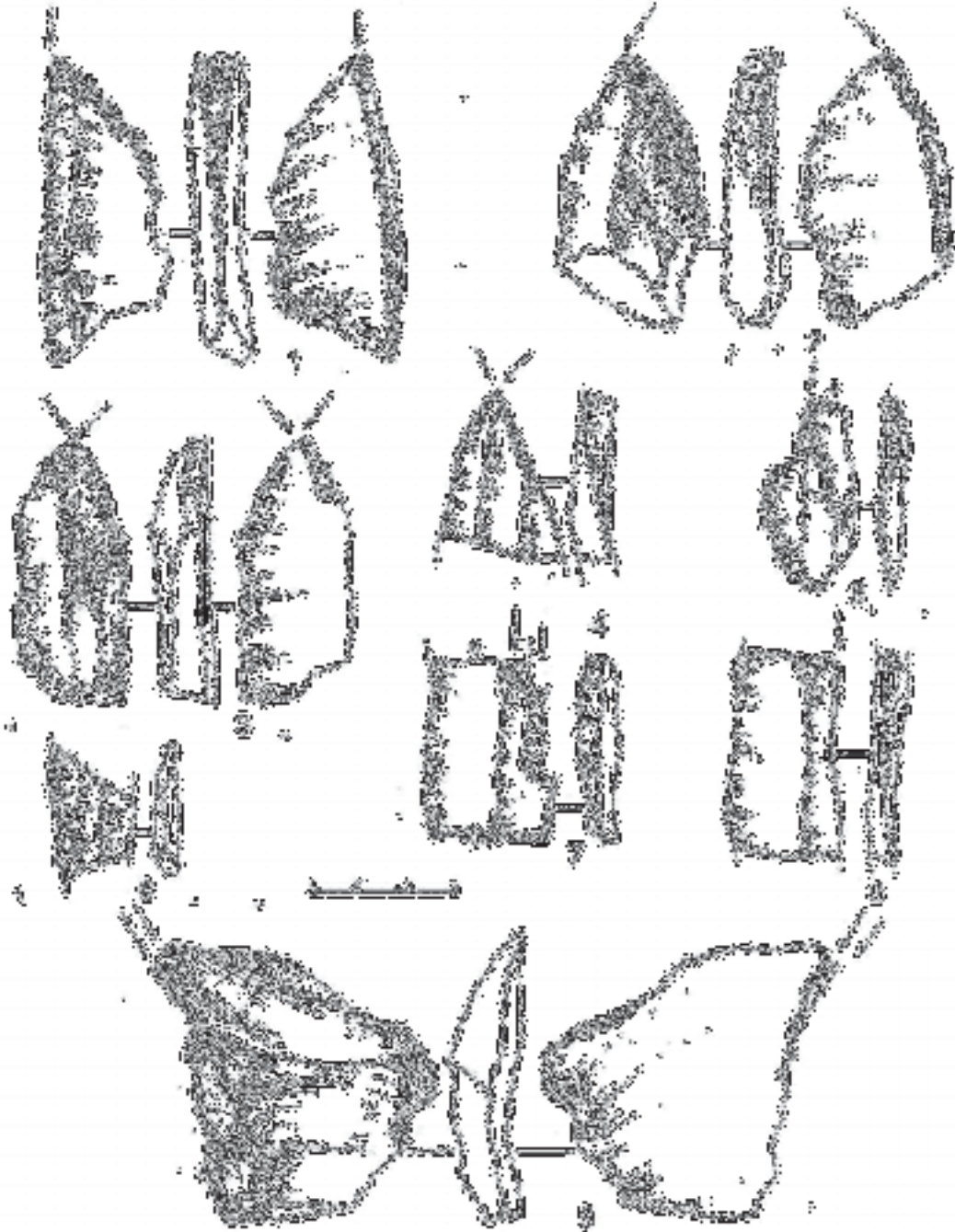

Рис. 17. Ігровиця I, 2011 р. Культурний шар I-A. Верхній палеоліт. Різці
Fig. 17. Ihrovytsia I, 2011. Cultural layer I-A. Upper Paleolithic. Burins

Цікавим нестандартним екземпляром нуклеуса представлений виріб, який можна інтерпретувати і як “масивний різець”. Багато нуклеусів розтріскалися і природно розщепилися на численні уламки. Окремі уламки, що залишилися на рівні квадрату в одному місці, вдалося склеїти і відновити обриси ядрища.

Знаряддя праці чи виробу з вторинною обробкою. Знаряддя праці цього верхньопалеолітичного комплексу на 90 % виготовлені на пластинах. Найхарактернішими є чотири категорії знарядь: пластини з ретушшю – 14 екз., різці – 8, скобелі – 4 і скребачки – 2 екз.

Пластини з ретушшю. Це переважно фрагменти цілих заготовок. Ретуш розміщена локально, у верхній чи нижній частинах, але майже завжди зі сторони спинки. Одним з таких показових фрагментів є пластина, на якій ретуш і невеликі сколи підтески нанесені на правий верхній край, а дрібна мікроретуш локалізується на усій протяжності лівого гострого леза. На деяких пластинах помітна лише дрібна крайова ретуш або ж невеличкі виїмки. Інші пластини мають справжні виїмки типу скобелів, які глибоко “втоплені” у поздовжній край пластини.

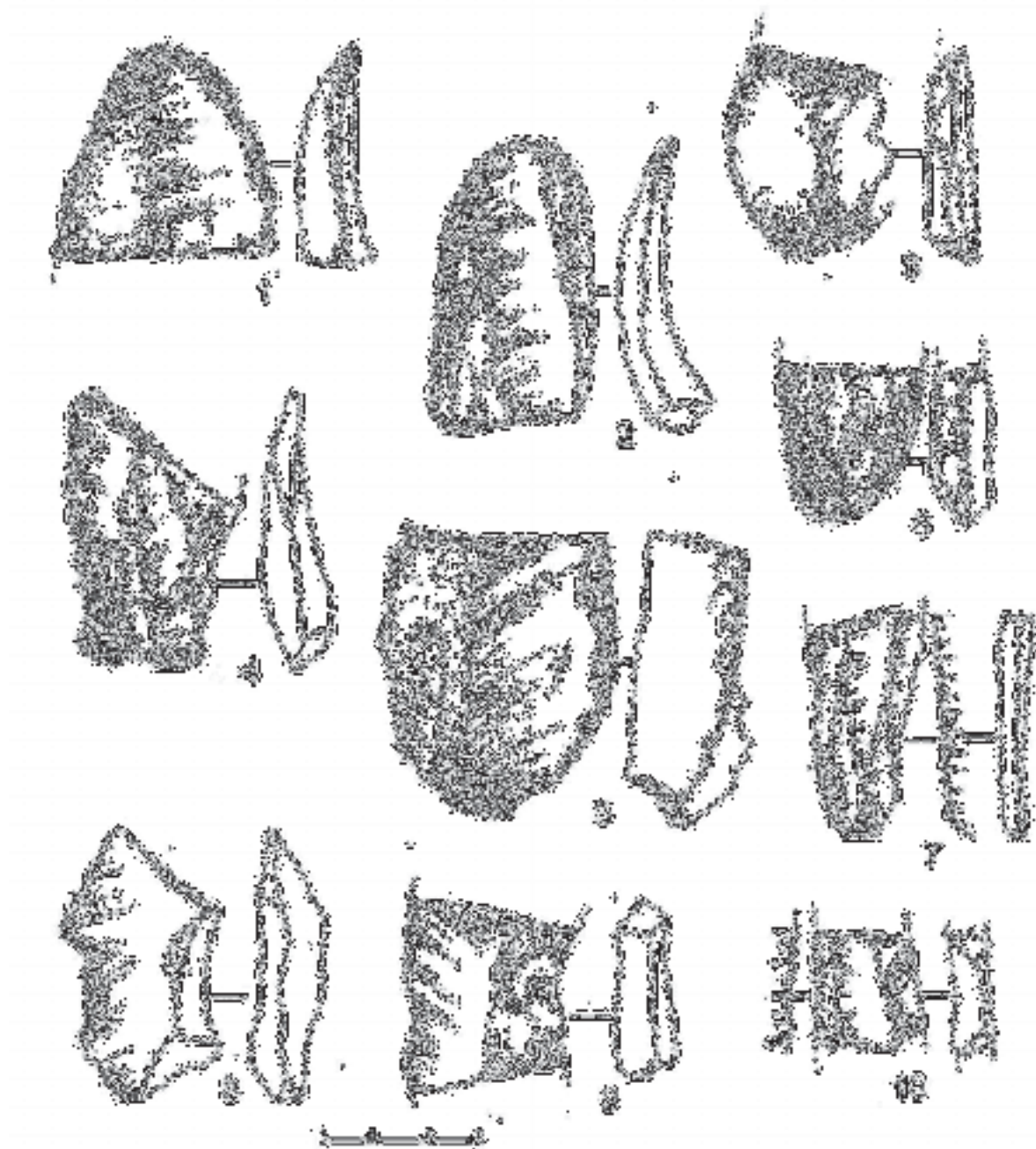

Рис. 18. Ігровиця I, 2011 р. Культурний шар I-A. Верхній палеоліт. Знаряддя праці
Fig. 18. Ihrovytsia I, 2011. Cultural layer I-A. Upper Paleolithic. Tools

Виявлена пластина “архаїчного” вигляду – типу видовженого вістря – справді пластинчаста заготовка досить видовжених пропорцій, у якої відсутня ударна площадка. Ще одна дуже видовжена заготовка зі спинкою, більше ніж наполовину вкрита конкреційною кіркою, має мікрорізцевий негатив на зламі верхнього термінального кінця. Ця пластина має довжину 14 см за ширини 3,5 см, при тому, що обидва (верхній і нижній) кінці у неї зламані і відсутні. Реальні пропорції цієї заготовки були наближені 5:1 (довжина до ширини). Широко представлені невеликі медіальні і базальні частини пластин з дрібною крайовою ретушшю, (рис. 18, 5, 7; рис. 17, 8). Ще кілька пластин мають дуже дрібну крайову ретуш.

Треба відзначити, що й деякі відщепи видовжених пропорцій також демонструють дрібну підправку чи локалізовані ділянки ретуші на поздовжніх краях. Такі ретушовані сколи однаково могли належати як до середнього, так і верхнього палеоліту.

Рис. 19. Ігровиця I, 2011 р. План та профіль частини Північної ділянки. Культурний шар I-A
Fig. 19. Ihrovytsia I, 2011. Plan and profile of part of Northern area. Cultural layer I-A

Досить часто трапляються різного роду *скобелеподібні виїмки*, які іноді утворюють цілі серії пластин з виїмками, або ж дрібні фрагменти пластин (рис. 18, 4, 8, 9).

Нестандартною виявилася пластина, що зображена на рис. 18, 4. Вона збереглася тільки в своїй нижній частині, на рівні ударної площадки і має суцільну лускоподібну обробку у вигляді виїмчастого робочого краю, який переходить в дрібне ретушне оформлення по випуклому поздовжньому боку.

Нетиповою є також вторинна обробка однієї з базальних частин невеликої пластини (рис. 18, 6). На цьому предметі простежується суцільна вентральна оббивка усієї поверхні, залишаючи непорушеною лише невелику центральну ділянку. Складається враження, що це нижня частина невеликого наконечника дротика, який розламався навпіл в палеолітичний період. До речі, під час досліджень 2010 р. знайдено гострий кінець такого знаряддя, також суцільно оббитого вторинною підтескою і ретушшю з однієї (дорсальної) сторони.

Найяскравішою серією верхньопалеолітичних знарядь культурного шару I-A є, безперечно, *різці*. Вважається, що ці інструменти використовувалися під час обробки кістяних виробів. І хоч у колекції Ігровиці достатньо різних фауністичних решток, однак жодного кістяного предмета з антропогенною обробкою поки що не знайдено.

Різці представлені переважно кутовими і боковими. Лише один фрагмент пластини демонструє серединний тип різця (рис. 17, 4). Це була тригранна пластина (зберігся лише

верхній кінець), по термінальному краю якої проведено два різцевих зняття під гострим кутом. Яскраві два різці, що утворені на куті круторетушованого скреблоподібного краю (рис. 15, 2, 3; рис. 17, 1, 2).

Типовий кутовий різець виготовлений на термінальному краю поздовжньо-крайової реберчастої пластини (рис. 15, 3; рис. 17, 3). Кілька різців належать до бокового типу, сформованих на куті розламаних пластин (рис. 17, 5–7). Усі пластини тонкі, тригранні в перерізі (двосхилі). Один боковий різець виготовлений на безсистемно-крайовому відщепі, поперечний край якого круторетушований (рис. 18, 3). Цей відщеп частково пошкоджений, невеликий боковий різцевий скол помітний на фрагменті поздовжньо-крайової пластини. І завершує цю серію кутовий (чи боковий?) різець на масивному безсистемно крайовому відщепі підтрикутних обрисів (рис. 17, 9).

Незвично, що у такому багатому і чисельному крем'яному інвентарі верхнього палеоліту трапилося лише 2 кінцевих *скребки* (рис. 18, 1, 2). Обидва виготовлені на нерегулярних пластинах – один на поздовжньо-крайовій, а другий на реберчастій, обидва фрагментовані і мають не круті, а похилі робочі ділянки.

Такі похилі скребки у значній кількості відомі в нижніх шарах стоянки Куличівки І в Кременці. Загалом цей вид знарядь не був розповсюджений в Ігровиці, що, можливо, пояснюється специфікою сезонного мисливського табору, де головною господарською діяльністю було полювання, а не виготовлення одягу з шкур впольованих тварин (?).

Отже, в загальних рисах пізньопалеолітичний комплекс досліджуваної пам'ятки має кілька характерних ознак, які вичленовують його із загального масиву верхнього палеоліту Поділля.

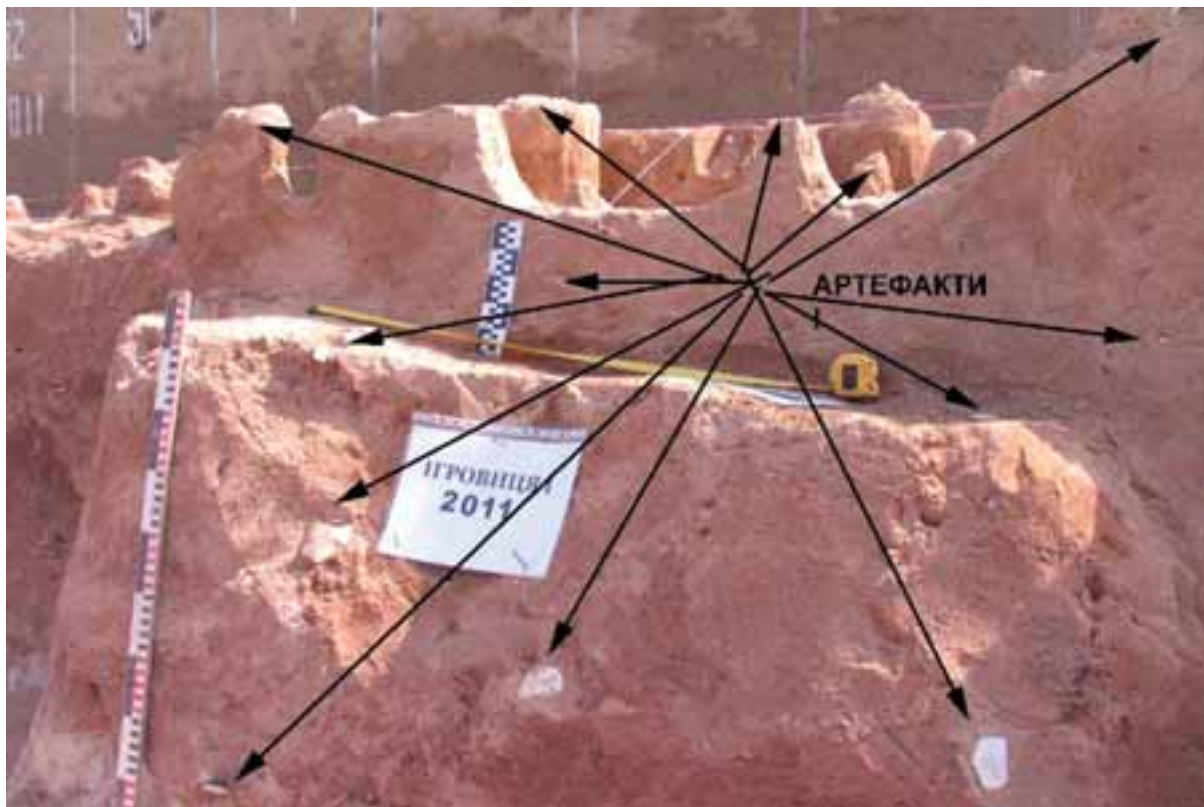

Рис. 20. Ігровиця І, 2011 р. Профіль частини Центральної ділянки. Делювіально-соліфлюкційно деформований горохівський викопний ґрунтовий комплекс у природній западині з перевідкладеними культурними рештками шарів I-A та II

Fig. 20. Ihrovytsia I, 2011. Profile of Central area. Deluvial-solifluctional ruined horizon of Horokhiv soil complex in a natural pit with re-deposited remains of cultural layers I-A and II

По-перше, досить розвинутою була призматична система первинного розщеплення, націлена на продукування виключно видовжених вузьких пластин. Відщепи відколювалися лише як технічно-допоміжний продукт у ході підправки площадок і вирівнювання “технічного ребра”. Ударні площадки невеликі, плоскі або мікролітичні, переважно у вигляді “губи”, що свідчить про використання посередника.

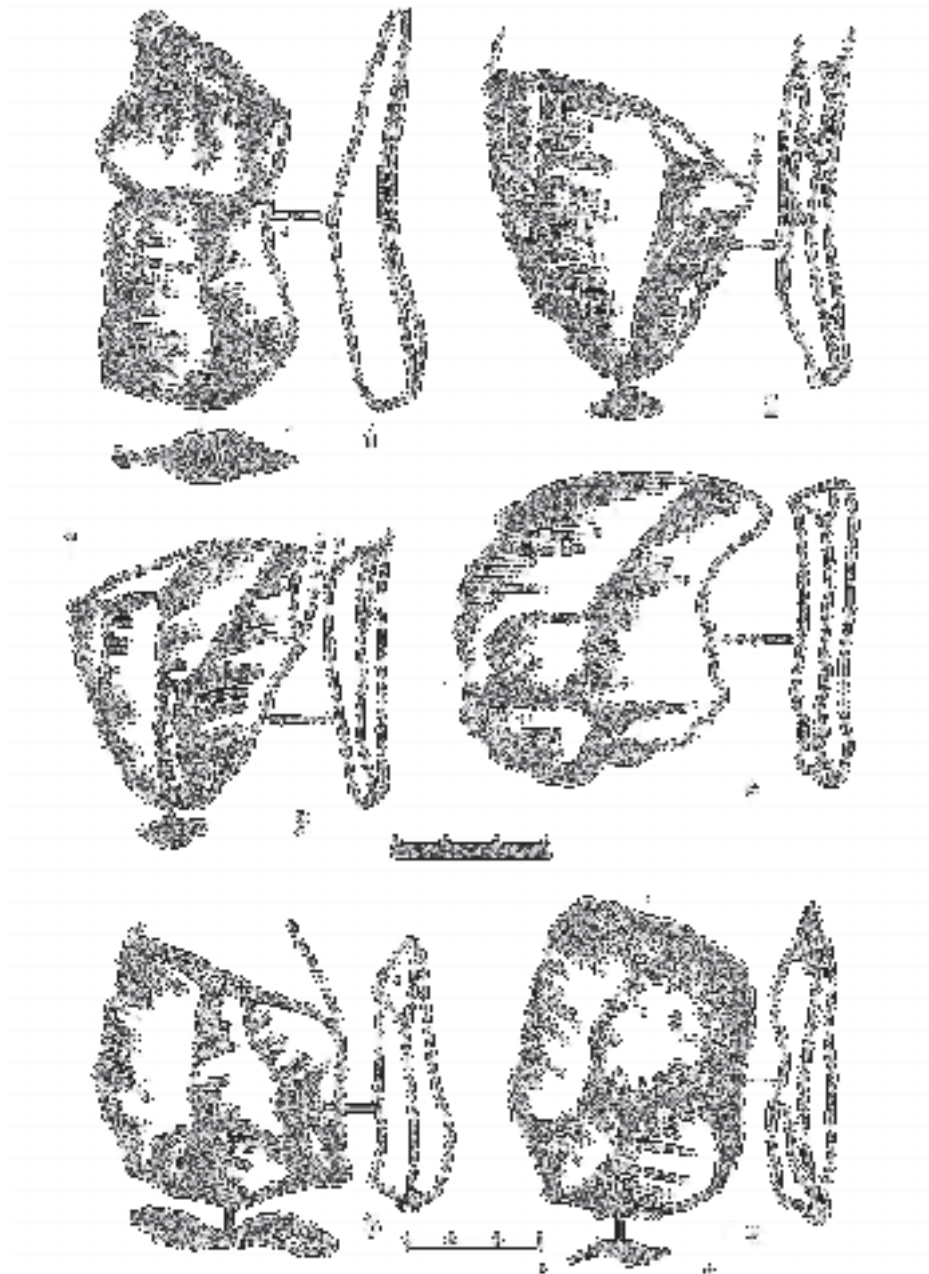

Рис. 21. Ігровиця I. Культурний шар II. Середній палеоліт. Крем'яні вироби
Fig. 21. Ihrovytsia I. Cultural layer II. Middle Paleolithic. Flint artifacts

В типології знарядь провідне місце займають пластини з крайовою ретушшою, серед яких виразною серією представлені скобелі. На другому місці різці (бокові і кутові, рідко – серединні) і зовсім мало кінцевих скребачок. Рідкісними знаряддями були, мабуть, однобічно суцільно ретушовані невеликі наконечники до дротиків. Така зброя ламалася і губилася під час полювання на звіра, тому вона рідко трапляється на місці поселення.

Порівняльна характеристика.

Культурно-хронологічне місце верхньопалеолітичних шарів (I та I-A) Ігровиці I

За техніко-типологічними ознаками нуклеусів, пластин і знарядь можна говорити про середній етап верхнього палеоліту, тому термолюмінісентні датування, які зроблені в Любліні (Університет Марії Кюрі-Склодовської) Я. Кусяком 2010 р. абсолютно гармонізують із загальною характеристикою поселення – 20,6±2,4 тис. р. тому назад (рис. 7). Дата 38,8 тис. р., що отримана для верхнього горизонту червоно-бурих супісків, може вказувати на кінцеву фазу соліфлюкційних процесів, з якими пов'язаний мустьєрський шар II.

Найближчі стратифіковані комплекси пізнього палеоліту знаходяться південніше – на Дністрі [Черныш, 1959, 1982, 1987; Черныш, 1961], і північніше – на Волині [Савич, 1975]. Відповідно до геологічних умов залягання пізньопалеолітичні культурні шари Ігровиці I (нижній горизонт верхньоплейстоценових лесів) зіставляється з 8–7 шарами Молодового V [Черныш, 1961; Черныш, 1987], 6–5 шарами Корманя IV [Черныш, 1977] і пізньопалеолітичними шарами Куличівки, Липи I [Савич, 1975].

Повноцінна порівняльна характеристика інвентарю ускладнюється тією обставиною, що матеріали Ігровиці представлені головно заготовками і відходами виробництва. Нуклеуси і типові знаряддя поодинокі; вирішальну роль для розуміння специфіки комплексу відіграють сколи-заготовки. Розглядаючи під таким кутом зору матеріали дністровських та волинських пам'яток і порівнюючи їх з виробничим комплексом Ігровиці I, слід констатувати факт наявності окремих спільних і багатьох відмінних рис і в техніці первинного розщеплення, і в типології. Попередньо можна навести такі спостереження.

Серед інвентарю Ігровиці I відсутні вістря, наконечники з боковою виїмкою, пластинки з притупленою спинкою (тобто, граветські риси), які трапляються серійно у нижніх пізньопалеолітичних шарах Молодового V. Відсутні також сокироподібні (нуклеподібні) знаряддя, вироби з крутою і широкою “оріньякською” ретушшю, що характерно для волинських пам'яток. У техніці первинного розщеплення пам'яток Волині спостерігаються пережитки мустьєрської технології (трикутні вістря, фасетаж, дископодібні нуклеуси), що, за винятком мікрофасетажу, не трапляється в Ігровиці I.

Водночас на волинських, західноподільських і дністерських стоянках в ранню і середню пору пізнього палеоліту скребки виготовляли на видовжених пластинах (часто фрагментованих) поздовжньо-крайового типу і мали дещо звужений робочий край. В усіх цих пам'ятках переважають серединні і кутові різці; великою кількістю представлені пластини і відщепи з крайовою дрібною ретушшю, з боковими виїмками і зубчастою обробкою.

У попередньому плані Ігровиці I (верхні шари) в хронологічному і культурно-історичному відношеннях займають особливе місце поряд з II шаром Куличівки і 8–7 шарами Молодового V. У широкому історичному контексті вони входять у зону подністровсько-волинської (західноукраїнської) провінції населення середньої пори пізнього палеоліту.

У техніко-типологічному аспекті крем'яні комплекси демонструють низку своєрідних локальних рис, що виникли внаслідок розвитку місцевих індустрій.

КУЛЬТУРНИЙ ШАР II. Середній палеоліт

Дослідження 1988–1989, 1996 років

Крем'яний комплекс (934 екз.) поділений на такі головні категорії: нуклеуси та їхні уламки – 5 екз. (0,54 %); знаряддя – 18 (1,93); пластини – 81 (8,67); відщепи – 256 (27,41); природні уламки, дрібні скалки, луски – 574 екз. (61,46 %).

Матеріали описані в монографії О. Ситника (2000), тому не будемо повторювати опис. Загальні висновки на той час досліджень були такими:

1) За техніко-типологічними ознаками розкопаний комплекс слід інтерпретувати як перехідний від пізньомустьєрського до верхньопалеолітичного, хоча згідно з геологічними дослідженнями він знаходиться у ранньовюрмських відкладах.

2) У типологічному списку наявні мустьєрські та верхньопалеолітичні форми. Скребачки і різці морфологічно нестійкі, несерійні і кількісно бідні.

3) У загальних рисах поселення культурного шару II Ігровиці I належить до кола частково левалуазьких, пластинчастих, малофасетованих, середньомасивних індустрій Тернопільського перигляціального регіону мустьєрського часу.

Дослідження 2010 р.

Загалом матеріал виглядає зруйнованим морозобійними процесами. Більша частина артефактів є дрібними невизначеними уламками нуклеусів, сколів чи природних конкрецій, які не піддаються реконструкції. Усі предмети вкриті інтенсивною білою патиною, іноді зі слідами звітрювання.

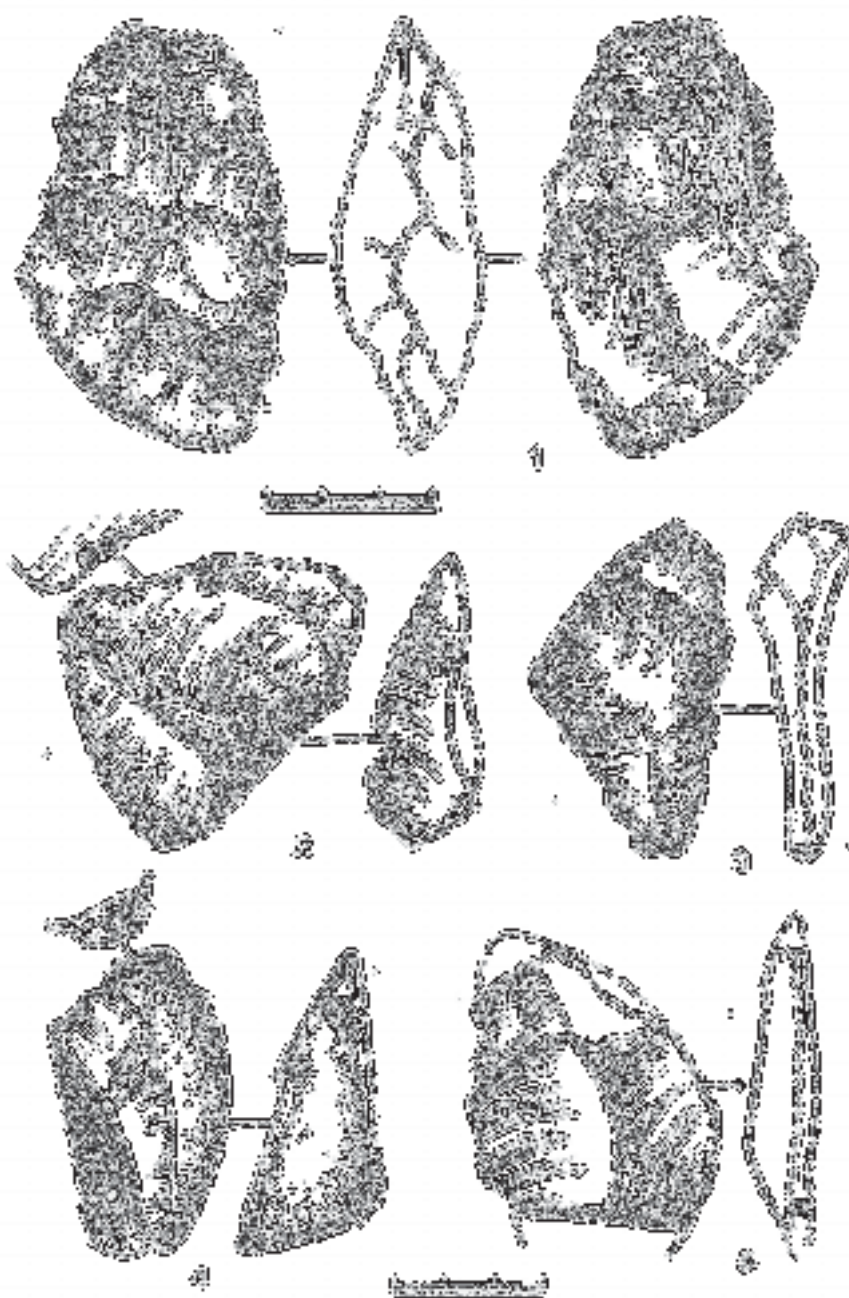

Рис. 22. Ігровиця I. Культурний шар II. Середній палеоліт. Крем'яні вироби
Fig. 22. Igrovytsia I. Cultural layer II. Middle Paleolithic. Flint artifacts

В цілому представлені такі категорії виробів: нуклеуси та їхні уламки – 6 екз., знаряддя праці – 14, пластини – 29, відщепи – 77, невизначені уламки сколів – 158 екз. Всього – 284 предмети.

Нуклеуси та їхні уламки. Перший з них – фактично пренуклеус (преформа), що виготовлений з великого кулястого жовна 10–15 см у поперечнику. Внаслідок мерзлотних дій, перепаду температур і води (що затікала в щілини конкреції, замерзала і таким чином впливала на процес руйнації) пренуклеус під час розкопок був знайдений у восьми фрагментах, що компактно залягали в культурному шарі. На рівні верхньої ділянки зроблено поперечне відсікання “шапки”, за рахунок чого утворено плоску перпендикулярну площадку. З цієї площадки зроблено кілька підпаралельних знятть, які заломились і не захопили усієї корисної поверхні конкреції.

Ще однією преформою нуклеуса можна назвати підчотирикутний шматок крем'яної сировини. Сліди обробки помітні лише на одній з вузьких поперечних граней предмету, де виділена (дрібним фасетажем) навскісна ударна площадка. З неї проведено два зняття по одній широкій стороні, обидва з яких заломились на перших сантиметрах.

Нуклеус початкової стадії використання – розколоте жовно (внаслідок природних процесів), на вужчому краю якого сформовано скісну ударну площадку. Площадка гострорєбриста, утворена серією допоміжних ударів. З неї зроблено 7–8 підправлених знятть, які заломились у верхній частині заготовки.

Показовою є половина, очевидно, дископодібного нуклеуса – овалного, досить товстого (майже подушкоподібна форма) ядрища з круговими ударними площадками по периметру. Після того, як нуклеус розколовся, була спроба зняття сколів з боку розлому, використовуючи його як площадку (але безуспішно).

I, нарешті, останній нуклеус (рис. 22, 1; рис. 27, 1). Можливо, що це заготовка двобічного листоподібного наконечника, але його технічні особливості беззаперечно свідчать про дископодібний характер ядрища левалуазького типу. Спочатку проведена оббивка по периметру рівномірними невеликими сколами, потім на одному з вужчих країв сформована дрібноретушована скісна площадка, з якої планувалося зняття широкого і довгого відщепу левалуа. Удар був зроблений, але він виявився невдалим – зняття заломилося. Зробити ще один левалуазький скол з тієї ж самої площадки неможливо.

Знаряддя праці чи предмети з вторинною обробкою – 14 екз.

Відразу ж відзначимо, що ні одного типового формотворчого досконалого знаряддя в збірці 2010 р. немає, усі предмети з мінімальною вторинною ретушною підправкою. Десять з них – це пластини і відщепи з ретушшю, причому локалізованою і дрібною. Шість сколів мають пластинчастий характер і чотири – відщепний. Дві пластини і два відщепи можна кваліфікувати як левалуазькі. Характерно, що в цій колекції є дві пластини з різцеподібними зняттями і один типовий різцевий скол з ретушованою виїмкою на торці. Це невеличкий (3,0×1,2×0,4 см) фрагмент бокової верхньої частини пластини, знятий за допомогою різцевого сколу.

В збірці можна виділити атипове скребкоподібне знаряддя (рис. 22, 4), що сформоване на термінальному краю товстого пластинчастого відщепу конвергентно-крайової системи розщеплення. Скребок має своєрідний “носик”.

Пластини з ретушшю представлені чотирма цілими зразками і двома фрагментами. Дві заготовки мають левалуазький характер. Перша з них має видовжений тонкий, ледь зігнутий у профілі корпус з хвилястими боковими краями і загостреним, зміщеним вбік, термінальним кінцем. Заготовка має фасетовану ударну площадку, яка нагадує “шапо”. Подібна до нього й інша левалуазька пластина, що знайдена в двох фрагментах. Треба відзначити, що фасетаж усіх площадок цього комплексу дещо грубший, “рельєфніший” (на відміну, наприклад, від комплексу сусіднього Пронятини). Інша пластина з ретушшю має типовий верхньопалеолітичний вигляд. Дві пластини з ретушшю фрагментовані.

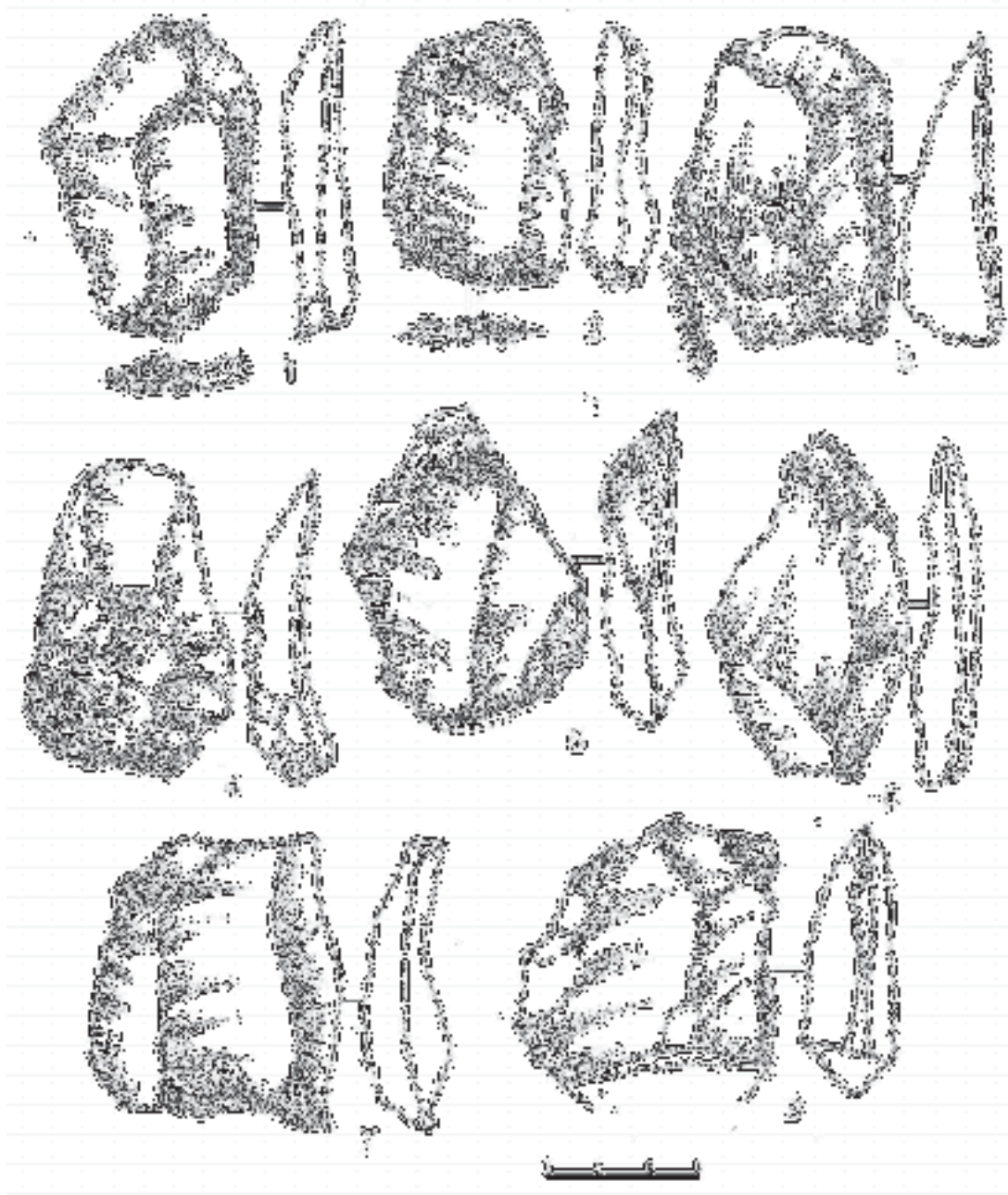

Рис. 23. Ігровиця I. Культурний шар II. Середній палеоліт. Крем'яні вироби
Fig. 23. Ihrovytsia I. Cultural layer II. Middle Paleolithic. Flint artifacts

До категорії знарядь праці треба відносити, мабуть, і чотири відщепи з крайовою ретушю, з яких лише один збережений повністю (рис. 22, 2). Це так званий відщеп дебордан, тобто “прикрайовий” до ударної площадки нуклеуса. У свій час французькі типологи (за Ф. Бордом) називали такі вироби атиповими трикутними вістрями левалуа (зі зміщеною вбік віссю розщеплення). Відщеп з Ігровиці досить масивний (6,3×6,5×2,2 см), має трикутні обриси і боковий фрагмент ударної площадки нуклеуса у вигляді двогранної спинки. По гострому краю виробу помітна дрібна локалізована ретуш, розміщена як з боку спинки, так і з боку черевця. Можливо, це є ретуш використання (?). Такі відщепи дебордан масово представлені в нижньому шарі Буглова V.

Ще один відщеп (рис. 21, 2) має багатогранну спинку в поздовжньому паралельному напрямку. На спинці помітний центральний широкий негатив попереднього пластинчастого

зняття. Другий предмет (рис. 21, 3) менше вигнутий в профілі та має центральне міжфасеткове ребро. Дрібна крайова ретуш локалізована на лівому краю, в нижній частині; на правому – помітні механічні пошкодження. Обидва ці відщепи є типовими левалузькими сколами паралельної системи підготовки робочої поверхні нуклеуса. Ця система дещо відмінна від пронятинського левалуа. Ще один відщеп з ретушшю представлений середньою частиною скола, в якого відсутня ударна площадка і термінальний кінець (рис. 22, 5). До знарядь необхідно віднести пластину двосхилого типу, з навскіс обламаним кінцем, на торці облому якого помітна крута (майже прямовисна) псевдоретуш, яку можна трактувати як сліди спрацювання виробу в якості скребачки (рис. 25, 5).

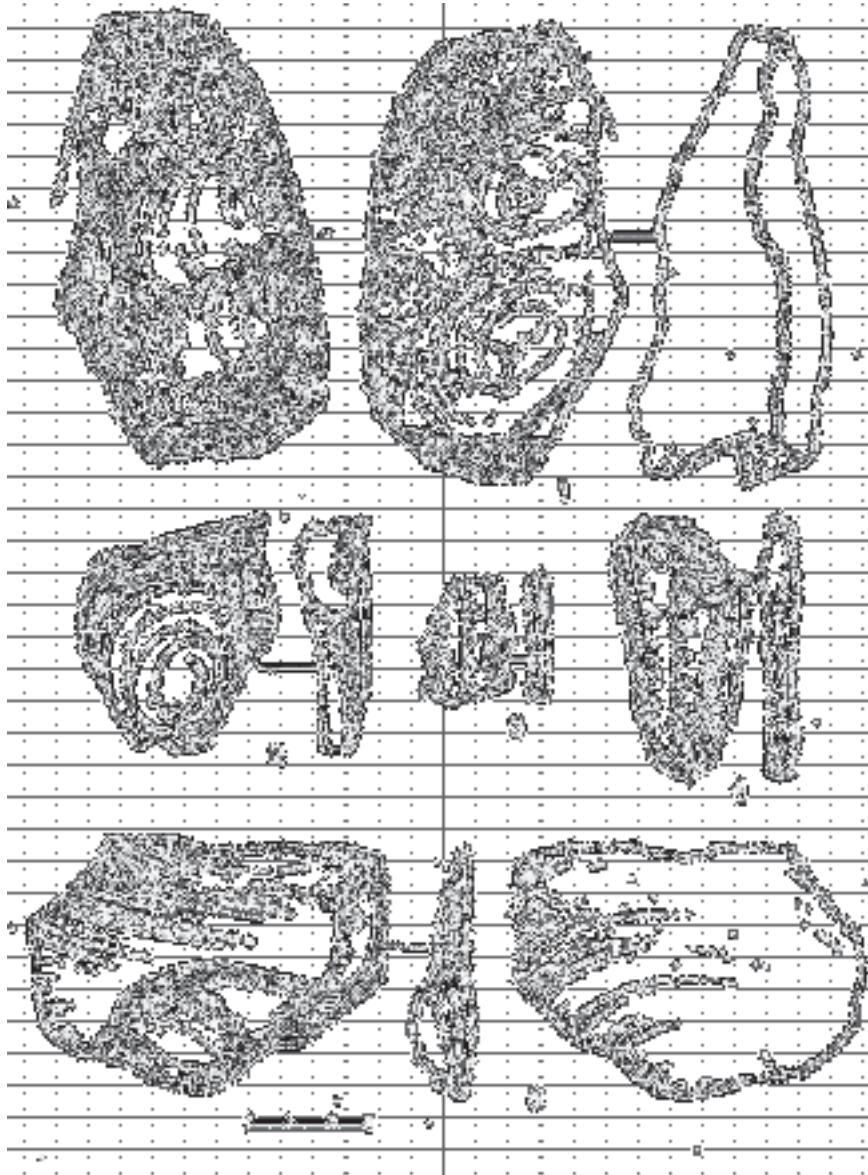

Рис. 24. Ігровиця I. Культурний шар II. Середній палеоліт. Крем'яні вироби
Fig. 24. Irovytsia I. Cultural layer II. Middle Paleolithic. Flint artifacts

Найважливіше в колекції знаряддя – фрагмент вістря мустьєрського (?) гостроконечника (рис. 25, 2). Це гострокінцевий кінець, виготовлений напівкрутою підпаралельною (місцями лусковою) ретушшю. Вершечок гострого кінця був, мабуть, зламаний, тому що має незначну підправку з вентральної сторони і дещо асиметричний притуплений край. Знаряддя виготовлене на досить масивному пластинчастому відщепі, який є головною заготовкою

ігровецької індустрії. Поверхня рівномірно вкрита інтенсивною патиною з жовтуватим відтінком і легким полиском (люстром); є також незначні сліди звітрювання поверхні у вигляді неглибоких овальних ямок. Розміри збереженої частини 4,1×2,6×0,8 см.

Одним з типових (і небагатьох) знарядь у цій збірці є кінцевий скребок на пластині зі зламаною основою (рис. 25, 3). Пластина трохи вигнута в плані і профілі, досить високого типу, порівняно вузька.

Пластини – 29 екз. Загальне враження від комплексу пластин культурного шару II Ігровиці I, що ця збірка неоднорідна і, мабуть, навіть негомогенна. Деякі екземпляри нагадують атипові сколи левалуа.

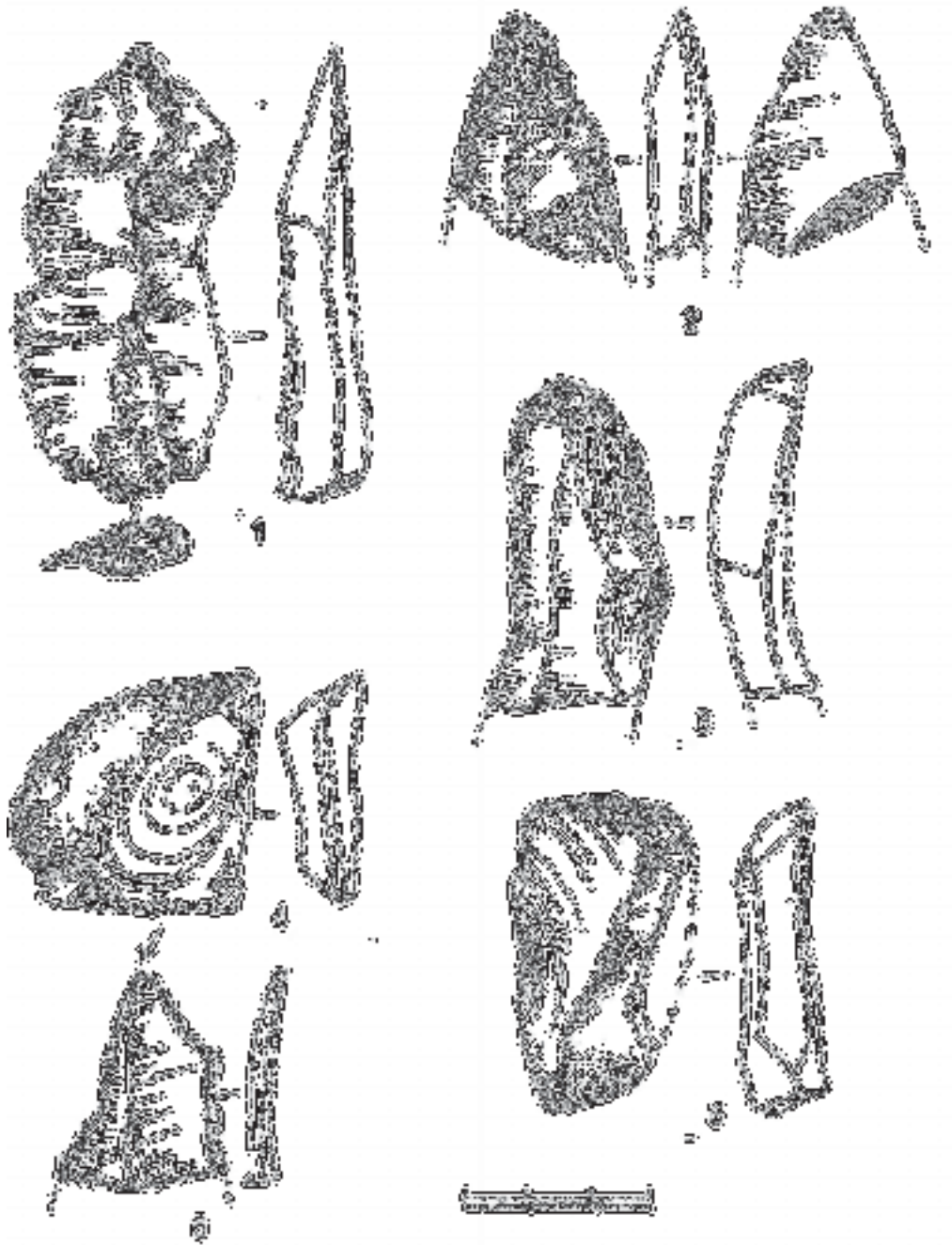

Рис. 25. Ігровиця I. Культурний шар II. Середній палеоліт. Крем'яні вироби
Fig. 25. Ihrovytsia I. Cultural layer II. Middle Paleolithic. Flint artifacts

Відщепи – 77 екз. Відщепи ж на загал виглядають більше гомогенним комплексом порівняно з пластинами. Тут більше рівномірно патинованих екземплярів, але так само, як у збірці пластин, порівняно дуже мало виробів з кіркою на спинці. З 77 екз. їх є лише 17 екз., тобто, менше $\frac{1}{4}$ усіх предметів. Така риса може вказувати на проведення часткової оббивки нуклеусів на стороні – на місці знаходження сировини. До речі, первісні поселенці могли використовувати крем'яні конкреції, які залягають у крейдових відкладах цієї ж гори Диблянки, де знаходиться стоянка. В крутому обриві схилу цієї гори відслонюються крейдові породи, порослі в наш час хвойними насадженнями.

Відщепи культурного шару II є переважно технічними продуктами оформлення і переоформлення нуклеусів, рідше заготовками до знарядь. Технологія на загал призматична, верхньопалеолітичного гатунку.

Дослідження 2011 р.

На розкопаній ділянці 2011 р. виявлено 1 611 предметів з культурних шарів II і I-A, розділити які на окремі комплекси неможливо ні за стратиграфічними, ні за типологічними ознаками. Це змішаний муст'єро-верхньопалеолітичний комплекс, у якому представлені такі категорії: нуклеоподібні (36 екз.); уламки (206); луски (175); сколи невизначені (241); відщепи (466); пластини (208), знаряддя праці (38 екз.).

Опис матеріалів муст'єрського культурного шару II проводиться вибірково за типовими для муст'єрської технології та типології матеріалами, оскільки стратиграфічно ми їх не можемо вичленити, а, отже, й розділити зібраний археологічний матеріал за геологічними рівнями залягання. Ділити ж на комплекси за станом патинування і звітрювання недоречно через те, що траплялися окремі предмети, в яких один бік сильно патинований і залощений, а другий – без патини. Ознаки типу пластинчастості чи фасетажу зовсім ненадійні, враховуючи, що уже в ранню пору середнього палеоліту знаходимо розвинуті пластинчасті індустрії. Наприклад, в “закритому” культурному шарі III Великого Глибочка I на глибині понад 7 м траплялися як непатиновані, так і зовсім “зруйновані” кліматичними процесами артефакти, примітивні масивні відщепи і струнки тонкі пластинки, які за інших умов знаходження можна було би віднести і до мезоліту.

Отже, ні один із зазначених критеріїв не можна застосувати до поділу на окремі хронологічні групи. І все-таки, якась частина артефактів справді не “вписується” у розвинений верхньопалеолітичний комплекс. Ця група кременів має синтез ознак, за якими ми умовно вичленовуємо *середньопалеолітичний комплекс*: це і зовнішня поверхня, і стан збереження, і техніко-типологічні риси, які абсолютно не характерні для верхнього палеоліту.

Серед дослідженого крем'яного матеріалу маємо кілька ядрищ, що характерніші для середньопалеолітичної техніки. Зокрема, плоске підрадіальне ядрище, яке збереглось не повністю, але його головні технічні характеристики чітко помітні на робочій поверхні. Інше подібне ядрище радіального характеру дуже знищене мерзлотними процесами. За рисами негативів на робочій поверхні тут також можна стверджувати радіальний чи доцентровий принцип розщеплення. Зворотний випуклий бік вкритий конкреційною кіркою, “лущеною” природними негативами.

Загалом із нуклеусів до муст'єрського комплексу належать тільки 2–3 зразки з радіально-дископодібною чи пласкою підпаралельною системою розщеплення. Більшість знайдених нуклеусів належать до епохи верхнього палеоліту (культурний шар I-A).

Характерно, що серед тисячі виявлених під час розкопок сколів, дуже мало знарядь. Серед тих, що є, виразні лише інструменти верхнього палеоліту – різці та скребачки. Середньопалеолітичний комплекс вміщує окремі левалуазькі заготовки, скребла-ножі, рідкісні виймчасті знаряддя і лише один характерний виріб – заготовку двобічного знаряддя типу мікок.

Одним з показових середньопалеолітичних типів у “архаїчному” комплексі є базальна частина левалуазького вістря з багатогранною ударною площадкою (рис. 21, 5; рис. 27, 2). Очевидно, знаряддя зламане під час роботи. Поверхня виробу сильнопатинована і частково

звітрена, особливо – надщерблені гострі поздовжні краї (можливо, це рештки стародавньої дрібної ретуші?). Другим типовим виробом середнього палеоліту є природнообушковий ніж на радіально-крайовому відщепі (рис. 21, б).

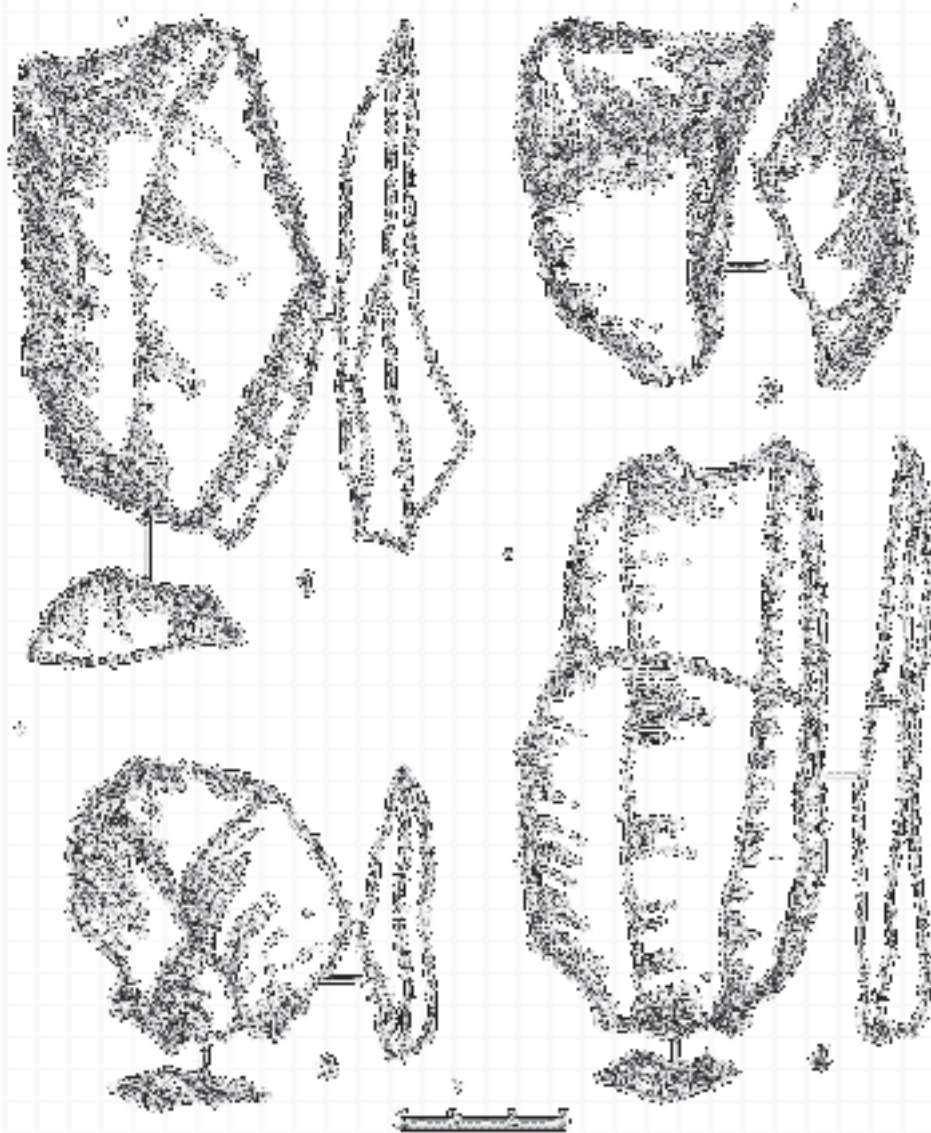

Рис. 26. Ігровиця I. Культурний шар II. Середній палеоліт. Крем'яні вироби
Fig. 26. Ihrovytsia I. Cultural layer II. Middle Paleolithic. Flint artifacts

До цього ж комплексу середнього палеоліту належать ще кілька десятків відщепів, які можна класифікувати як відщепи левалуа. Більшість з них не мають дрібнопідправленої ударної площадки або ж типового радіального (дископодібно-черепхоподібного) огранення спинки. Вони не мають також класичних геометричних обрисів і рівномірної товщини, що не дозволяє нам віднести цей комплекс до чистих левалуазьких індустрій, але лише умовно, тобто в загальних рисах.

Найтиповіший відщеп левалуа з цієї збірки зображений на рис. 23, 1. Він подібний до відщепів левалуа з Пронятина. Має грубофасетовану ударну площадку, овальні обриси, прямий профіль. Деяку іншу систему попереднього розщеплення демонструє на спинці масивний (частково реберчастий) відщеп, який, можливо, слугував як скребло (рис. 23, 3). Його дорсальна сторона вкрита як паралельними негативами поздовжнього характеру, так і боковим перпендикулярним зняттям з ребра. Не цілком відповідає параметрам відщепу левалуа виріб поздовжньо-паралельного розщеплення, що має ділянку кірки на термінальному краю

(рис. 23, 2). Ще один нестандартний левалузький відщеп, що походить з культурного шару Ігровиці І, зображений на рис. 23, 4. Кілька масивних відщепів мають площадки для упора пальців (рис. 23, 5, 8). Можливо, ці кремені застосовувалися в якості ножеподібних знарядь. Подібні до них масивні відщепи мають радіальну чи поздовжню паралельну систему огранення спинок (рис. 23, 6, 7). Усі ці предмети мають білопатиновану поверхню, часткове звітнення і надщерблені гострі краї, що викликано тривалим часом перебування на поверхні піщаного мису. Деякі відщепи мають досконало огранену спинку попередніми паралельними зняттями, що наближує їх до виробів пластинчастого характеру. Один з таких предметів (рис. 26, 1) можна трактувати як скребло-ніж. На його правому поздовжньому краю (у верхній частині) простежується регулярна нерівномірна паралельна ретуш, що формує пряме лезо ножа (?). Другий відщеп має класичні геометричні обриси чотирикутного предмета з рівними паралельними гранями попереднього розщеплення і поздовжньо-підправлену відбивну площадку (рис. 26, 4; рис. 27, 3a). Це був досить ефективний ніж розмірами 11×5,3×1,2 см, однак якоїсь спеціальної вторинної обробки на відщепі не помітно. Відомо, що найгострішим є крем'яне лезо без жодної вторинної підправки, яка так чи інакше притуплює гострий край.

Кілька “примітивних” відщепів також безсумнівно належать до нижнього мустьєрського культурного шару. Це так званий відщеп типу дебордан (рис. 26, 2; рис. 27, 4). Він має дуже широкий бік – фактично ударну площадку нуклеуса і випуклий гострий поздовжній край з локалізованою ретушшю, яка націлена на вирівнювання і заокруглення робочої ділянки. Такі предмети інтерпретуються як ніж з обушком-площадкою. Лише один відщеп належить до типових радіальних зразків, відколотих з дископодібних нуклеусів (рис. 26, 3).

Ми вже відзначали, що одним із культуровизначальних елементів мустьєрського культурного шару є двобічна заготовка мікоцького характеру (рис. 24, 1; рис. 27, 5). Предмет має розміри 11,1×6,2×4,3 см і сформований на масивному шматку крем'яної породи способом суцільної оббивки від країв до центральної осьової лінії поздовж заготовки. На самому чубку – вужчому термінальному краю шматка – помітна ділянка з кіркою. На жаль, частина предмету природно зруйнована і втрачені уламки не вдалося підібрати (зазначимо при цьому, що і вціліла частина складається з кількох шматків, які знаходилися на деякій відстані один від другого під час розкопок). Біфас, безперечно, належить до виразних двобічних виробів мікоцького типу і може характеризувати середньопалеолітичну індустрію Ігровиці І як приналежну до мікоцького шляху розвитку середнього палеоліту. Однак левалузькі заготовки, навпаки, вказують на левалузьку традицію середньопалеолітичних індустрій. Виникає запитання, чи могли поєднуватися в одному гомогенному виробничому комплексі мікоцькі і левалузькі традиції. Більшість стаціонарно досліджених пам'яток середнього палеоліту заходу України свідчать про культурне розмежування таких технологій. Проте ми не знаємо напевне, чи в період середнього палеоліту на горі Диблянська тимчасово селилися лише левалузькі чи лише мікоцькі колективи? Не виключено, що тут деякий час у різні періоди проживали і ті, і другі, оскільки культурний шар середнього палеоліту перевідкладений. І не лише перевідкладений, але й змішаний з верхньопалеолітичною призматичною індустрією, що тим більше ускладнює культурно-хронологічне визначення поселенських рівнів.

Знахідка мікоцького виробу в Ігровиці на рівні мустьєрського культурного шару в якійсь мірі проливає світло на двобічні мікоцькі форми з Великого Глибочка І, що знайдені у зсувах і перевідкладених лесових відкладах без стратиграфічної прив'язки. Ми довгий час не знали, з яким з трьох шарів середнього палеоліту пов'язувати ці двобічні скребла-ножі і наконечники. Мабуть, їх треба приурочити все-таки до культурного шару III-A, який так само залягає в надгорохівській соліфлюкційній пачці і є змішаним з верхньопалеолітичним культурним шаром II Великого Глибочка І. Тим більше, що під час розкопок 1991 р. в шарі III-A ми натрапили також на заготовку двобічного скребла-ножа. Як би не було, знахідка безсумнівно двобічної заготовки в Ігровиці І може слугувати ключем для розв'язання низки проблем середнього і верхнього палеоліту Подільського плато.

Рис. 27. Ігровиця I. Культурний шар II. Середній палеоліт. Крем'яні вироби: 1 – дископодібний нуклеус; 2 – базальна частина левалуазького вістря; 3а – відщеп левалуа з ретушшю; 3б – пластина; 4 – відщеп дебордан з ретушшю; 5 – двобічне знаряддя (фрагмент)

Fig. 27. Ihrovytsia I. Cultural layer II. Middle Paleolithic. Flint artifacts: 1 – disc-like core, 2 – basal part of Levallois point, 3a – Levallois flake with retouch, 3b – blade, 4 – Debordan flake with retouch, 5 – bilateral tool (fragment)

Культурно-історичні аспекти. Стратиграфічно горизонт матеріалів середнього палеоліту виділити не вдалося. На площі розкопу ці вироби концентруються в центральній частині, де вони хаотично залягають на різних глибинах (правда, в нижній частині пачки відкладів) у квадратах 1–15, 51–58. В двох крайніх точках залягання культурного шару – на Північній і Південній ділянках їх дуже мало. Тут переважають матеріали верхнього палеоліту – культурного шару I-A.

За зовнішнім виглядом ці вироби мають сильнішу патину, іноді з “пустельною засмагою”, з мангановими примазками і вкрапленнями. Часто поверхня звітрена і вилючена, відзначається значним люстром, чого немає в матеріалах верхньопалеолітичного комплексу.

За техніко-типологічними ознаками ці сколи розщеплені переважно за паралельним принципом (часто за біполярною технологією), з невеликою кількістю відщепів, знятих з радіальних (дископодібних) нуклеусів. Фасетування ударних площадок рідкісне і нетипове для цього комплексу. Серед знарядь переважають скребла на масивних відщепках, скобелі, ножі з натуральними чи штучними обушками. Поодинокими знахідками є типові левалуазькі вістря, пластини з ретушшю, одним екземпляром представлений двобічний виріб (заготовка скребла-ножа) типу мікок. Отже, підтверджується попередній висновок щодо культурного шару II мустьєрського віку – це левалуазький, але з елементами мікоку (?), пластинчастий, малофасетований комплекс. Усі ці висновки мають попередній характер, оскільки шар перевідкладений і природно сильно знищений (частково відсортований).

За термомінісцентними (ТЛ) датуваннями, проведеними за зразками порід із шурфа № 2 (рис. 7) у 2011 р., можемо констатувати найдавніший вік середньопалеолітичних артефактів (невизначних 5 сколів невеликих розмірів) – приблизно 150 тис. р. тому. Артефакти виявлені в нижньому підгоризонті надгорохівської соліфлюкційної пачки. Відповіднішими, на наш погляд, є дати $105,2 \pm 12$ і 91 ± 8 тис. р. тому, що відображають час формування порід 5 ізотопно-кисневої стадії (ІКС) (рис. 7). Мустьєрський шар II Ігровиці I може, таким чином, корелюватися з середньопалеолітичними поселеннями в радіусі 10–15 км, що мають подібне датування – Пронятин, шар III Івачова Долішнього і шар III-A Великого Глибочка I [Lanczont et al., 2014a, 2014b; Sytnyk et al., 2010]. Вони могли існувати в приблизно один і той же час.

ОСТЕОЛОГІЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Досліджувані зразки викопної фауни ідентифіковано за типом та видовою приналежністю. Для ідентифікації решток птахів зроблено порівняння зі збіркою пташиних кісток, яка знаходиться в Інституті систематики та еволюції тварин Польської академії наук (Краків, Польща). Кількісна оцінка опрацьованого матеріалу зроблена за Р. Лиманом [Luman, 1994, 2008]. Були підраховані кількість ідентифікованих зразків (NISP), мінімальна кількість елементів (MNE) та мінімальна кількість індивідів (MNI). Індекс MNE був підрахований окремо для кожного елемента скелету. Найвищий індекс MNE окремого виду визначає його MNI.

Під час археологічних розкопок Ігровиці I виявлено 329 кісток та їхніх фрагментів. Рештки великих ссавців та птахів, зібрані 1989 та 1996 рр., частково описані в працях О. Ситника [Ситник, 2000; Sytnyk et al., 2001]. Польові дослідження, які тривали впродовж 2010–2011 рр., дали новий остеологічний матеріал. Попередній опис гризунів, знайдених 2010 р., вже опублікований [Krajcarz i in., 2011; Krajcarz and Krajcarz, 2012].

Уся фауністична збірка складається з кількох таксономічних груп. Палеонтологічний матеріал включає принаймні 27 видів, які представляють кілька рядів ссавців та птахів: гризуни (9 видів), хоботні (1), парнокопитні (2), непарнокопитні (2), хижаки (4), гусеподібні (4), сивкоподібні (1), куроподібні (2 види) (див. табл.).

Палеоекологія. Видова структура збірки дрібних ссавців, що виявлена на стоянці Ігровиця, демонструє типовий набір пізньоплейстоценового біоценозу степово-тундрового регіону Центральної та Східної Європи.

У колекції решток гризунів домінують арктичні види (*Dicrostonyx gulielmi*, *Lemmus lemmus*) та особливо *Microtus gregalis*, який є найчисельнішим видом у збірці в цілому. Другою найбільшою за кількістю групою є степові види (*Ochotona pusilla*, *Spermophilus sp.*, *Sicista subtilis*, *Marmota bobak*). Збірка доповнена кількома видами водоплавних (*Arvicola amphibius* та *Microtus oeconomus*) та окремими рештками евритопних видів (*M. (Terricola) sp.*, *Microtus arvalis/gregalis*, *Lepus sp.*).

Фауністичні рештки зі стоянки Ігровиця I

Таксон	NISP*	MNI*
<i>Дрібні ссавці</i>		
Arvicola amphibius (Linnaeus, 1758)	6	4
Dicrostonyx gulielmi (Sanford, 1870)	11	3
Lemmus lemmus (Linnaeus, 1758)	2	1
Microtus (Terricola) sp.	1	1
Microtus arvalis/gregalis	3	1
Microtus gregalis (Pallas, 1779)	131	71
Microtus cf. gregalis (Pallas, 1779)	1	1
Microtus oeconomus (Pallas, 1776)	2	2
Marmota bobak (Müller, 1776)	8	2
cf. Marmota bobak (Müller, 1776)	2	1
Spermophilus sp.	1	1
Sicista subtilis (Pallas, 1773)	2	2
cf. Sicista subtilis (Pallas, 1773)	2	1
Ochotona pusilla (Pallas, 1769)	12	9
Lepus sp.	5	2
Усього	189	102
<i>Великі ссавці</i>		
Mammuthus primigenius (Blumenbach, 1799)	1	1
Coelodonta antiquitatis (Blumenbach, 1807)	1	1
Equus ferus (Boddaert, 1785)	16	1
Perissodactyla	1	1
Bison/Bos	3	1
Rangifer tarandus (Linnaeus, 1758)	31	1
Cervidae	1	1
Artiodactyla	2	1
Ungulata	1	1
Meles meles (Linnaeus, 1758)	3	2
Mustela erminea/nivalis	1	1
Vulpes lagopus (Linnaeus, 1758)	5	2
Vulpes vulpes (Linnaeus, 1758)	2	1
Vulpes sp.	3	1
Indeterminata	45	-
Усього	116	17
<i>Птахи</i>		
Anser anser/fabalis	1	1
Anas platyrhynchos (Linnaeus, 1758)	2	1
Anas cf. querquedula (Linnaeus, 1758)	1	1
Melanitta nigra (Linnaeus, 1758)	1	1
Anatidae indet.	2	1
Lagopus lagopus (Linnaeus, 1758)	9	2
Lagopus sp.	1	1
Tetrao tetrix (Linnaeus, 1758)	1	1
Tetrao/Lagopus	2	2
Tetraonidae	1	1
Gallinago sp.	1	1
Indeterminata	2	-
Усього	24	13

* NISP – кількість ідентифікованих зразків; MNI – мінімальна кількість індивідів.

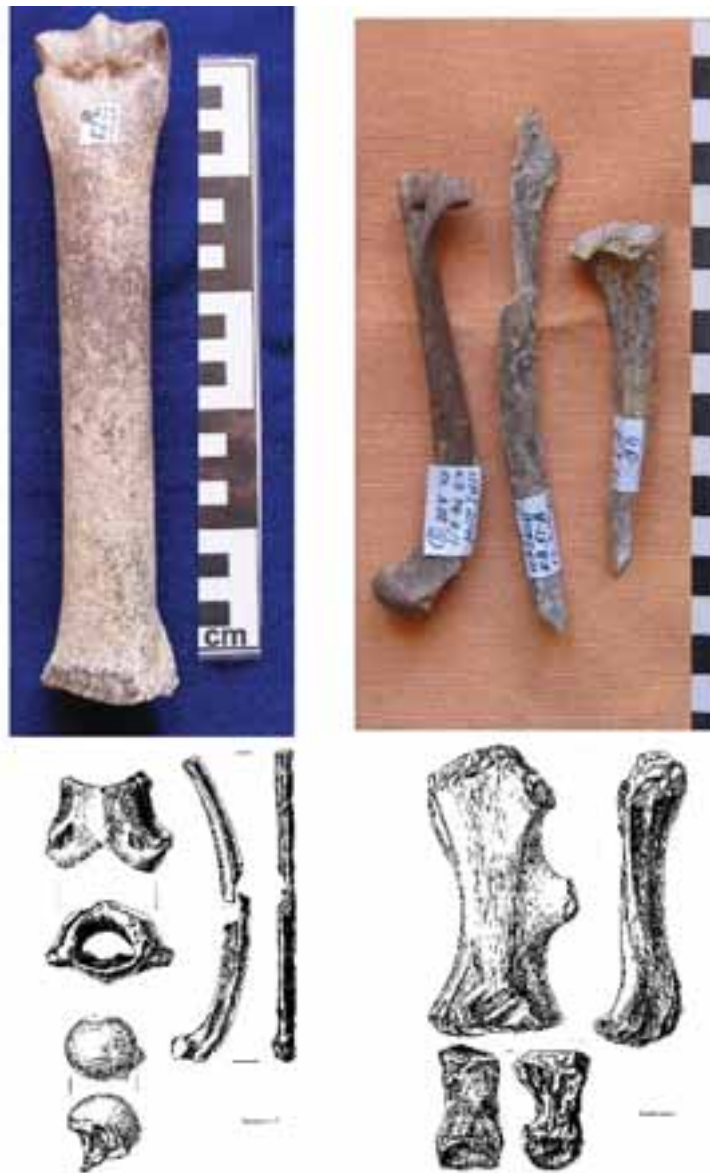

Рис. 28. Ігровиця I, 2011 р. Фауністичні рештки з культурного шару I-A. Верхній палеоліт
Fig. 28. Ighovytsia I, 2011. Faunal remains from cultural layer I-A. Upper Paleolithic

Рештки великих ссавців нараховують кілька видів. Залишки вимерлих *Mammuthus primigenius* та *Coelodonta antiquitas* належать до збірки степово-тундрових видів, яка на цей час не має аналогів [Kahlke, 1999]. Інші рештки належать до тундрових (*Rangifer tarandus*, *Vulpes alopex*), степових (*Equus ferus*) та євритопних видів (*Vulpes vulpes*, *Mustela erminea/nivalis*).

Залишки птахів представлені переважно водоплавними (*Anser anser/fabalis*, *Anas platyrhynchos*, *A. cf. querquedula*, *Melanitta nigra*, *Callinago sp.*) та тундровими (*Lagopus lagopus*) видами. Наприклад, турпан звичайний (*M. nigra*), якого зазвичай вважають морською качкою, часто гніздився у тундрі.

Рештки тварин зі стоянки Ігровиця I репрезентовані порівняно однорідною збіркою степово-тундрової фауни. Зафіксовано лише два лісових таксони: борсук європейський (*Meles meles*) та рябчик чорний (*Tetrao tetrix*). Однак ареал проживання сучасного борсука не обмежений лісовими зонами і також включає степові та напівпустельні території [Heptner et al., 2001; Abramov, 2003]. Рябчик чорний часто заселяє перехідні зони між лісовими чи залісненими та відкритими площами, але також болота, чагарники, степові та лісостепові території [Cramp, Simmons, 1980; Potapov, 1989].

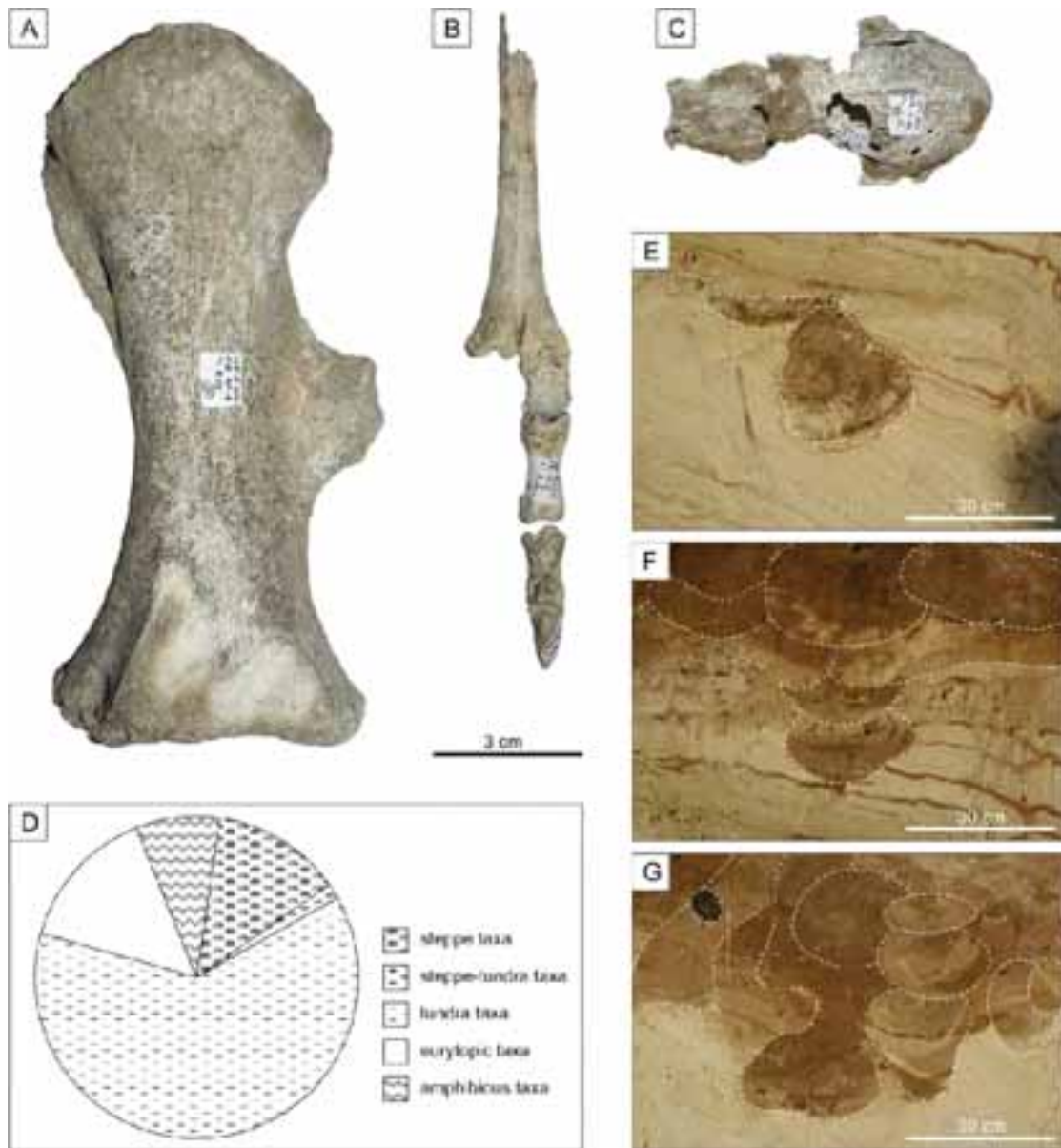

Рис. 29. Фауністичні рештки зі стоянки Ігровиця I. **A** – стегнова кістка молодого волохатого носорога *Coelodonta antiquitatis*; простежено поганий стан збереження з численними тріщинами та відбитками корінців, типовими для остеологічних решток із цієї стоянки; **B** – кістки задньої кінцівки північного оленя *Rangifer tarandus* від молодого особини; **C** – череп борсука європейського *Meles meles*; **D** – розповсюдженість екологічних груп хребетних, що базується на MNI ссавців і птахів; відзначено домінування тундрових та степових таксонів; **E, F, G** – зразки фотографій нір тварин, відзначено кілька генерацій нір на фото F та G

Fig. 29. Faunal remains from the Ihrovytsia I site. **A** – femur of juvenile woolly rhinoceros *Coelodonta antiquitatis*; note the poor preservation state with numerous cracks and root etching marks, typical for bone remains from this site; **B** – bones of hind limb of reindeer *Rangifer tarandus* derived from one juvenile individual; **C** – skull of European badger *Meles meles*; **D** – abundance of ecological groups of vertebrates based on MNI of mammals and birds; note the dominance of tundra and steppe taxa; **E, F, G** – exemplary photographs of animal burrows; note several generations of burrows on Photos F and G

Можна припустити, що впродовж періоду пізнього плейстоцену ці два євритопних види – борсук та рябчик чорний – були характерні для усієї степово-тундрової зони заходу України. Ця гіпотеза підтверджується подібністю стану збереження кісткових решток борсука та рябчика чорного й залишків типових степових і тундрових таксонів.

Значний відсоток серед виявлених таксонів належить до тих, чий ареал проживання пов'язаний із водою (понад 8 % загального MNI, рис. 29 D). Екологічна група представлена водною (*A. amphibious*) та тундровою (*M. oeconomus*) полівками, бекасом (*Gallinago sp.*), гусьми та качками (*A. anser/fabalis*, *A. platyrhynchos*, *A. cf. querquedula*, *M. nigra*). Борсук (*M. meles*) у сухих зонах також найчастіше селився поблизу водойм [Heptner et al., 2001]. Присутність цих таксонів є важливим палеогеографічним індикатором, оскільки це явно засвідчує існування в околицях Ігровиці у добу плейстоцену водойм чи боліт.

Тафономія. Фауністичні рештки зі стоянки Ігровиця I досліджено з метою фіксації будь-яких пошкоджень природного чи антропогенного характеру (нарізки, обпалення чи навмисні зломи тощо). Стан збереження всіх палеонтологічних матеріалів дуже поганий. Поверхня більшості кісток і зубів сильно звітрена та вкрита відбитками корінців. Не виявлено жодних слідів дії тварин чи людей.

Рештки маленьких ссавців (окрім *M. bobak* та *Lepus sp.*) знайдені безпосередньо у викопних норах. Разом із кістками птахів вони належали до залишків здобичі хижаків, які жили у цих норах, зокрема, звичайної або полярної лисиці [Krajcarz and Krajcarz, 2012]. Рештки великих ссавців також виявлено у заповненні нір. Ці кістки могли бути принесені хижаками, які жили у норах. Сучасна лисиця може приносити до свого лігва фрагменти кінцівок таких тварин, як косуля чи благородний олень [Krajcarz and Krajcarz, 2012]. Рештки кісток, які є частинами кінцівок тих самих тварин, збереглися у анатомічній послідовності (рис. 29 B). Це підтверджує припущення, що кістки було зібрано хижаками на зразок лисиці. Однак не можна виключати, що деякі кістки великих ссавців були принесені людьми, а згодом потрапили до нір.

Давні нори тварин розміщені гіпсометрично переважно у горизонті I горохівського викопного ґрунтового комплексу та частково у верхній частині неогенових пісків (рис. 29). Їхній діаметр коливається від 20 до 30 см. Наявність кількох генерацій нір та хронологічна послідовність їхньої появи засвідчені насамперед тим, що нори перетинають одна одну в профілі. Нори заповнені матеріалом горизонту I горохівського викопного ґрунтового комплексу (S1), змішаним з неогеновими пісками та рідше з гумусованими породами горизонту H горохова. Натомість лесів у заповненні нір не виявлено. Загалом ґрунтове заповнення демонструє синусоїдальний тип внутрішнього розшарування.

Датування колекції фауни. Нори заповнені відкладами горизонтів H та I горохівського педокомплексу, які розвинулись впродовж 5 ІКС. Отже, нори формувались під час розвитку викопних ґрунтів 5 ІКС, яка, як відомо, включає еємський міжльодовиковий ґрунт, а також стадіальні ґрунти амерсфорт, броруп і одераде. Окремі нори деформовані соліфлюкційними процесами, сліди яких чітко помітні у більшості суміжних горизонтів відкладів, інші ж – непорушені, і перерізають соліфлюкційні структури. Це дозволяє визначити принаймні дві генерації нір. Перша з них передувала соліфлюкційній фазі, а друга мала місце після її завершення. Ці положення потребують подальшого вивчення, оскільки упродовж 5 ІКС було декілька фаз розвитку соліфлюкції. Отже, соліфлюкційна активність може бути скорельована з етапами 5 ІКС або раннім етапом 4 ІКС [Maruszczak, 1994; Łanczont, Voguckuj, 2002]. Нори перерізають відклади, які містять артефакти культурного шару II, а окремі крем'яні вироби виявлено усередині нір. Цей факт може свідчити, що поява деяких нір відбулась після періоду існування поселень давніх людей на стоянці Ігровиця і нори стали додатковим фактором руйнування культурного шару.

Поява нір може припадати на часовий інтервал близько 100–71 тис. р. тому. Нори, очевидно, утворились під час формування культурного горизонту II стоянки Ігровиця I і частково пізніше. Співвідношення нір з культурним шаром I-A потребує подальшого вивчення. Додамо, що діяльність тварин відіграла певну роль у перевідкладанні артефактів на стоянці.

Фауністичні рештки, що знайдені в північній частині стоянки на рівні культурного шару I-A, можуть належати до цього поселенського горизонту. Це, насамперед, кістки великих плейстоценових тварин – *Mammuthus primigenius*, *Coelodonta antiquitatis*, *Equus ferus*, *Bison*, *Rangifer tarandus*, *Vulpes sp.*, *Vulpes lagopus* та ін. (див. табл.). Тут зустрінуто найбільше решток

кісток північного оленя і дикого коня, що може додатково свідчити про екологічні особливості часу проживання поселенців верхньопалеолітичного горизонту I-A.

ВИСНОВКИ

Планіграфія. Культурні горизонти. В планіграфічному аспекті загальний розкоп поділено на три ділянки, оскільки кожна з них має свої особливості як у стратиграфії, так і характері залягання культурних решток.

В Північній ділянці в нижній частині верхньоплейстоценових лесів знаходяться артефакти культурного шару I-A (кремені та кістки тварин), які залягають на межі з “гривами” горизонту H горохова. Останні – це чорні, соліфлюкційно змінені гумусовані відклади, в яких археологічні матеріали відсутні. Відсутні вони і нижче цього рівня. Зруйнований горизонт H горохова в окремих місцях підстеляється пластом кам’яних плит, що лежать на білому неогеновому піску (рис. 30, I). Поміж плит археологічних матеріалів не виявлено. На цій ділянці добре помітні палеокріогенні структури, які можна ідентифікувати як плями-медальйони надгорохівського палеокріогенного етапу (рис. 8, I). Очевидно, їх можна пов’язувати з викопним діяльним шаром, який може мати різну потужність [Сакс, 1940; Губин, Лупачев, 2008; Конищев, 2009]. Відомо, що глибина сезонного танення та промерзання залежить перш за все від складу порід. Піщані породи (як в Ігровиці І) щорічно могли відтаювати до 1,2–1,5 м.

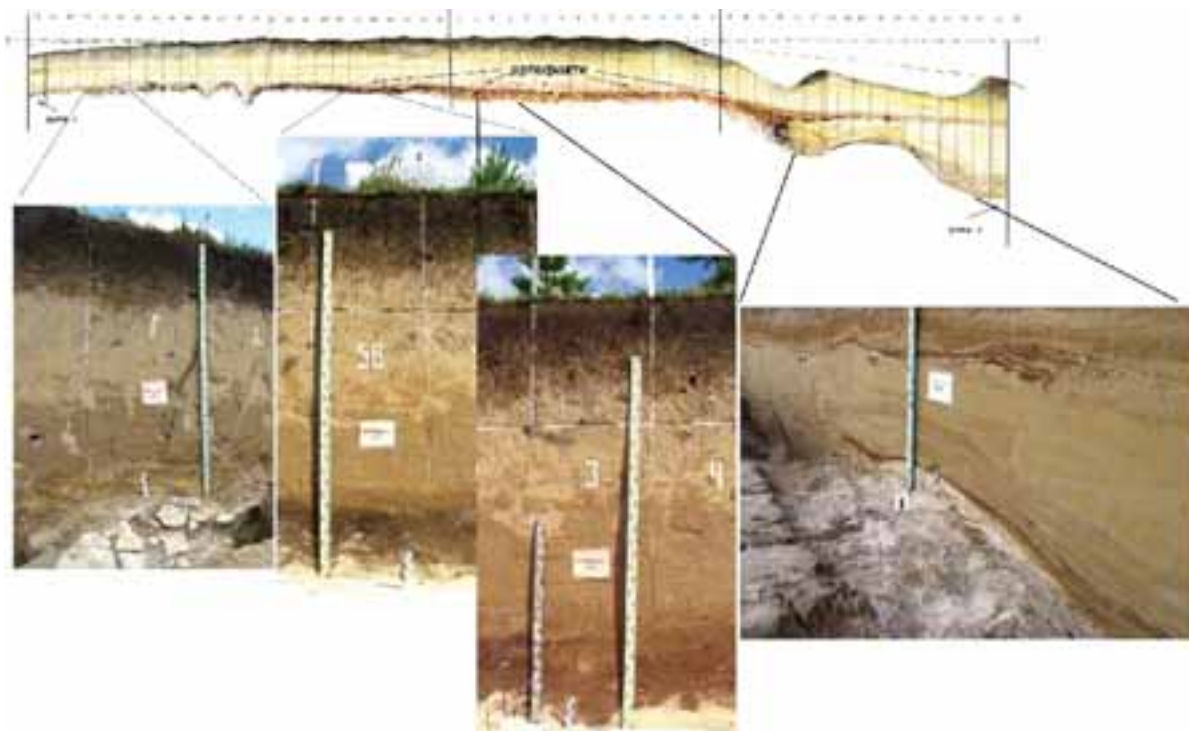

Рис. 30. Ігровиця І, 2011 р. Схематичний розріз східної стінки розкопу I та фото її фрагментів
Fig. 30. Ihrovytsia I, 2011. Schematic section of eastern wall of excavated area I and photos of its fragments

З мерзлотою пов’язані також специфічні рельєфотвірні процеси – пучення ґрунтів, термокарст, утворення полігональних поверхонь, соліфлюкція тощо. З двома останніми процесами, можна припустити, пов’язані умови перевідкладання і захоронення культурних решток шарів II та I-A Ігровиці І. На добре дренованих легких ґрунтах Ігровиці І могли формуватися підбури – яскраво-бурі горизонти, в яких накопичуються рухливі з’єднання заліза й алюмінію.

Значно складніша ситуація в Центральній ділянці (квадрати 1–16). Тут місцями простежуються рештки дубнівського ґрунту та рівненського підгоризонту у вигляді глейових

шарів, що також обумовлено мерзлотою. В сучасній тундрі глейові горизонти утворюються внаслідок відновлювальних процесів в умовах перезволоженої ґрунтової товщі. Завдяки присутності заліза в закисній формі глейовий горизонт набуває голубувато-сірого (сизого) кольору. В умовах тундри цей горизонт залягає одразу під тонким шаром дернини (на наших пам'ятках, задокументованих численними профілями, гумусовий горизонт відсутній).

Культурний шар I у вигляді скупчення кременів знаходився поверх глейових озалізненних супісків (швидше за все, це рівненський підгоризонт верхнього горизонту верхньоплейстоценових лесів). Окремі кремені знаходилися і всередині цього підгоризонту. За 3–5 м в сторону від скупчення артефакти повністю зникають. В загальних рисах можна окреслити, що рівень залягання скупчення кременів культурного шару I був природною поверхнею, на якій проживали ігровецькі мисливці. Це підтверджується термомінісцентними датуваннями цього горизонту в 20 тис. р. тому. Відзначена ділянка зі збереженим виробничим центром культурного шару I залишилася, як острівець, непорушеною. Водночас в інших місцях матеріали перевідкладалися внаслідок делювіально-соліфлюкційних процесів, що проявилися після того, як поселенці залишили стійбище.

Південна ділянка (схил до балки) – квадрати 17–32 – має цілком іншу геологічну ситуацію. Тут залягають малопотужні (до 1 м) верхньоплейстоценові відклади, в нижній частині яких знаходяться рештки культурного шару I-A верхньопалеолітичного віку. Шар бідний, незначної потужності (до 10 см), виглядає малопорушеним. Тут знайдено лише декілька дещо пошкоджених крем'яних сколів, які за техніко-морфологічними ознаками нічим не відрізняються від верхньопалеолітичного комплексу шару I-A. Шар залягає на делювіально-соліфлюкційних відкладах, пов'язаних з надгорохівською соліфлюкційною пачкою. Нижче залягають шаруваті леси потужністю до 2,5 м і більше. Вони підстеляються делювіально-соліфлюкційними утвореннями, також сформованими за рахунок перевідкладання порід надгорохівської соліфлюкційної пачки (рис. 30).

У нижній соліфлюкційній пачці, що залягає фактично на неогенових пісках, в шурфі 2 знайдено 5 крем'яних виробів (сколів), які виглядають як середньопалеолітичні. Їх можна долучити до зруйнованого (перевідкладеного) мустьєрського шару II на Центральній ділянці розкопу і співставити з культурним шаром Пронятина, шаром III-A Великого Глибочка I, шаром III Івачова Долішнього I).

Стратиграфія. Плейстоценові відклади палеолітичної стоянки Ігровиця I мають складну геологічну будову та дуже мінливі в розрізі і за простяганням. Звичайними є випадки делювіально-соліфлюкційного перевідкладання порід, що не могло не вплинути на умови залягання археологічних матеріалів. У певних місцях артефакти зафіксовані *in situ*, але в більшості випадків вони переміщені. Стан їхнього збереження часто незадовільний (вироби розтріскані під дією низьких температур, патиновані). На окремих ділянках відбувалось змішування артефактів різних культурних горизонтів.

Впродовж польових сезонів 1988–1989 та 1996 років дослідження вели невеликими розкопами та шурфами. Виявлено середньо- та пізньопалеолітичні артефакти. Широкомасштабними розкопками, що тривали в 2010 та 2011 роках розкрито профіль протяжністю 60 м з прилеглою площиною 2–3 м завширшки (рис. 31). Таким чином вдалося дослідити повний розріз мису, розташованого між двома невеликими западинами. Вздовж усього профілю потужність плейстоценових відкладів залишалась однаковою (близько 3 м) і лише біля південного краю сягала 5 м і більше. Численні пізньопалеолітичні артефакти, які, очевидно, належали до кременеобробної майстерні, виявлено у Центральній ділянці розрізу, яка фактично є основною частиною стоянки. Отже, профіль дав нам можливість вивчити горизонтальну варіабельність відкладів та водночас розташування артефактів у горизонтальній та вертикальній площинах.

Польові спостереження та геофізичні дослідження доповнено лабораторними аналізами, які, зокрема, включали визначення гранулометричного складу порід лазерним методом, аналіз ґрунту на вміст CaCO₃, Fe₂O₃ та ін. Вік відкладів визначено термомінісцентним методом.

Кістки хребетних, зафіксовані на стоянці, ідентифіковано та досліджено на предмет наявності природних чи антропогенних ушкоджень. Спираючись на результати цих досліджень, ми реконструювали хід перигляціальних схилових процесів та встановили їхню хронологічну послідовність. Стратиграфія відкладів на стоянці виявилась досить складною. Складність зумовлена з одного боку кліматичними змінами, а з іншого – геоморфологічною ситуацією на схилі мису.

Рис. 31. Ігровиця I, 2011 р. Північна та Центральна ділянки розкопу I після зняття культурних шарів
Fig. 31. Ihrovysia I, 2011. Northern and Central parts of excavated area I (after removing of cultural layers)

Профіль плейстоценових відкладів малопотужний, але формувався упродовж тривалого періоду (5–2 ІКС). Його головними ознаками можна вважати численні стратиграфічні перерви та горизонтальні деформації більшості наявних горизонтів відкладів. Плейстоценові відклади підстеляються верхньокрейдовими мергелями та баденськими пісками. Педокомплекс лісових та степових ґрунтів, який розвинувся на баденських пісках, у період, який відповідає 5 ІКС, зберігся лише як делювіально-соліфлюкційна пачка строкатої будови. На усю потужність цей шар містить середньопалеолітичні артефакти – матеріали поселення, що хронологічно співвідносяться з 5 ІКС (культурний шар II). Кістки великих ссавців (мамонтів, носорогів, оленів, коней та інших) трапляються в культурному шарі, однак їхня асоціація з людськими поселеннями не безсумнівна. Наступний стратиграфічний підрозділ – лес (4 ІКС) змінної потужності (до 0,5 м, рідко більше, часто денудований).

Стратиграфічно вище залягає глейовий горизонт, який також не має суцільного поширення за простяганням, а його позиція не завжди однозначна. Цілком можливо, що на одному рівні у різних частинах стоянки знаходиться не той самий підгоризонт. На окремих ділянках це може бути дубнівський ґрунт (3 ІКС), а на інших – пізніший ґрунтовий підгоризонт (ймовірно, рівненський, в межах 2 ІКС). Такий висновок узгоджується з отриманою для рівненського підгоризонту термолюмінісцентною датою (20 тис. р. тому). На стоянці Ігровиця I пізньопалеолітичні артефакти означені як культурний шар I виявлено практично *in situ* над

рівненським підгоризонтом і частково в ньому. Нижче, у зруйнованому ґрунтовому комплексі, що був делювіально-соліфлюкційно деформований та змішаний з лесом, містились розпорошені артефакти, означені як культурний шар І-А. Шари І та І-А мають схожі риси у техніці кременеобробки.

Верхня частина плейстоценового профілю Ігровиці І складається з молодших лесів (2 ІКС), безструктурних та стратиграфічно одноманітних, на яких сформований голоценовий ґрунт. Головними ознаками розрізу плейстоценових відкладів Ігровиця І є добре помітна фрагментарність усіх визначених плейстоценових лігостратиграфічних одиниць, оскільки відклади були порушені та переміщені впродовж кількох стадій делювіально-соліфлюкційних деформацій, внаслідок чого окремі горизонти частково чи повністю денудовані. Помітно також структурні палеокріогенні деформації. Натомість наслідки процесів, які відбувались у періоди потеплінь, виокремити важче.

В розрізі плейстоценових відкладів Ігровиця І зафіксовано не менше двох стадій розвитку делювіально-соліфлюкційних процесів і морозобійного розтріскування, встановлено також два етапи формування біогенних деформацій.

1. Найдавніша стадія розвитку делювіально-соліфлюкційних процесів Ігровиці І призвела до деформацій і перевідкладання горохівського викопного ґрунтового комплексу (S1). Горохівське ґрунтоутворення проходило в декілька стадій, після чого наступили холодні та вологі кліматичні умови (початок 4 ІКС), сприятливі для зростання активності схилових процесів у широких масштабах. Це було досить інтенсивне похолодання початку останньої гляціальної епохи [Antoine et al., 2001; Guiter et al., 2003]. Ця стадія може бути окреслена як постгорохівська. Вона зафіксована й на інших стоянках Поділля та Придністер'я. На стоянці Ігровиця І горохівський педокомплекс на усіх ділянках інтенсивно порушений, а подекуди майже повністю денудований та переміщений делювіально-соліфлюкційними процесами. Тому природно, що середньопалеолітичні артефакти “розкидані” по всьому профілі делювіально-соліфлюкційної пачки та за її простяганням (рис. 16; 20). Соліфлюкційні процеси, ймовірно, могли мати місце і раніше, після формування окремих стадіальних ґрунтів 5 ІКС, як це встановлено на сусідньому Пронятині [Łanczont et al., 2014 (in press)]. Згідно з регіональною хроностратиграфічною кореляційною схемою [Cohen, Gibbard, 2012], вікова межа між етапами 5 та 4 ІКС проходить біля 71 тис. р. тому. Цей найдавніший етап розвитку делювіально-соліфлюкційних процесів був складним і характеризувався появою різних пластичних деформацій (кріотурбацій, інволюцій тощо), що супроводжувалось також морозобійною дезінтеграцією та переміщеннями кам'яних артефактів. Ерозійна западина (чітко помітна у південній частині стоянки) утворилась впродовж цього періоду і була заповнена лесовими відкладами, над та під якими знаходились соліфлюкційні горизонти, що містили матеріал перевідкладеного горохівського викопного ґрунтового комплексу (S1).

2. Окрім кріогенезу, чинником деформацій відкладів Ігровиці І була діяльність тварин, які рили нори (рис. 29). Нори сформувались, правдоподібно, впродовж двох стадій. Перша стадія проходила до активного розвитку делювіально-соліфлюкційних процесів, друга – після. Сліди дрібних ссавців, які були здобиччю для хижаків, що вирили ці нори, та їхні кістки виявлено на рівні обох означених стадій. Видовий набір є типовим для пізньоплейстоценового степово-тундрового біоценозу Центральної та Східної Європи. Присутність водоплавних гризунів та птахів вказує, що недалеко від стоянки були водойми чи болота (рис. 28 А, 2). Подібна фауна існувала, ймовірно, у часовому відрізку, що відповідав пізній фазі 5 ІКС та початковій фазі 4 ІКС. У лесових горизонтах Центральної Європи, які відповідають 4 ІКС, описано декілька ініціальних ґрунтів, які формувались впродовж коротких циклічних потеплінь, можливо, локального характеру [Dolecki, Łanczont, 1998; Łanczont, Boguckij, 2007]. У час формування цих ініціальних ґрунтів могла існувати степово-тундрова популяція тварин. Спорово-пилковими аналізами зразків з розрізів Центральної Європи у цих ґрунтах встановлено рослинність відкритого типу та присутність холодних степових біомів [Болиховская, 1995; Vandenberghe et al., 1998; Müller et al., 2003].

3. Упродовж завершального етапу 4 ІКС під впливом суворих, холодних та сухих кліматичних умов відбулось накопичення лесових відкладів та формування структурних кріогенних деформацій. Останні збереглися у вигляді тріщин, які перетинають усю лесову пачку та сягають самого низу соліфлюкційних відкладів. Вони також спричинили додаткове зміщення середньопалеолітичних артефактів та морозобійне ушкодження крем'яних виробів.

4. Друга, молодша, стадія інтенсивного розвитку делювіально-соліфлюкційних процесів проявилась на початкових етапах 2 ІКС. Її можна визначити як постдубнівську. На жаль, у розрізі плейстоценових відкладів Ігровиця І слідів цієї фази практично не встановлено, її існування тут можна передбачити лише за ділянками майже повної денудації дубнівського ґрунту. Наддубнівська соліфлюкція добре представлена в багатьох інших лесових розрізах Волино-Поділля. Можна передбачати також, що в розрізі Ігровиця І наддубнівські делювіально-соліфлюкційні процеси частково переробили і надгорохівську соліфлюкційну пачку. Це питання потребує подальшого вивчення, що зможе допомогти датуванню культурного шару І-А. На сьогодні чіткої геологічної позиції культурний шар І-А не має.

5. У період, який відповідав 2 ІКС, сформувалась друга генерація морозобійних клинів. На окремих ділянках вони спричинили додаткове “розсіювання” пізньопалеолітичних артефактів у плані і профілі.

Отож, делювіально-соліфлюкційні деформації та численні ерозійні перерви стали причиною складної стратиграфічної будови за незначної потужності профілю. Повсюдно спостерігається локальне перемішування археологічних матеріалів. Ситуація на стоянці (у привершинній частині та на схилах, які понижувались у напрямку розташованих обабіч видоліноків) зумовила неоднорідність та деформацію відкладів у вертикальній та горизонтальній площинах, що особливо добре помітно завдяки великій протяжності дослідженого профілю. Це також дозволило нам знайти відносно непорушені ділянки та виокремити гомогенні й змішані збірки артефактів. Особливо важливі в цьому відношенні два пізньопалеолітичних шари (І та І-А), які за близької культурної приналежності представляють різні епізоди заселення та відрізняються за стратиграфічним положенням.

Отже, ми можемо зробити висновок, що пізньопалеолітичні мисливці неодноразово заселяли високий мис над річкою Ігра. Очевидно, вони добре розуміли переваги цього місця – широкий оглядовий краєвид, близькість до води та родовищ кам'яної сировини, яка необхідна для виготовлення знарядь. Первісні люди періодично повертались на це місце впродовж верхнього плейстоцену. Залишки найдавніших поселенських епізодів Ігровиці І інтенсивно руйнувались кріогенними факторами та переміщувались під дією делювіально-соліфлюкційних процесів. Останній етап палеолітичного заселення стоянки репрезентовано культурним шаром І. Наступне похолодання призвело до інтенсивного нагромадження лесів, які покрили залишки поселенського горизонту.

ЛІТЕРАТУРА

Абрамова З. А., Григорьева Г. В., Кристенсен М.

1997 Костяной инвентарь // Верхнепалеолитическое поселение Юдиново. – Санкт-Петербург. – Вып. 2. – С. 76–138.

Богущий А., Ланчонт М., Томенюк О., Ситник О.

2012 Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів // МДАПВ. – Вип. 16. – С. 55–64.

Болховская Н. С.

1995 Эволюция лессово-почвенной формации Северной Евразии. – Москва. – 270 с.

Величко А. А., Грехова Л. В., Губонина З. П.

1977 Среда обитания первобытного человека Тимоновских стоянок. – Москва. – 142 с.

Григорьева Г. В.

2000 Украшения и орнаментированные бивни из верхнепалеолитического поселения Юдиново // STRATUM-plus. – N 1. – С. 326–321.

Губин С. В., Лупачев А. В.

2008 Почвообразование и подстилающая мерзлота // Почвоведение. – № 6. – С. 655–667.

Конищев В. Н.

2009 Реакция вечной мерзлоты на потепление климата // Вестник Московского университета. – Сер. 5. География. – № 4. – С. 10–19.

Савич В. П.

1975 Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. – К. – 136 с.

Сакс В. Н.

1940 Некоторые данные о вечной мерзлоте в низовьях Енисея // Проблемы Арктики. – № 1. – С. 62–79.

Ситник О. С.

2000 Середній палеоліт Поділля. – Львів. – 372 с.

2011 Археологічно-геологічні дослідження палеолітичних стоянок Пронятин та Ігровиця // Археологічні дослідження в Україні 2010. – Київ–Полтава. – С. 299–302.

2012а Дослідження двошарової палеолітичної стоянки Ігровиця I // Археологічні дослідження в Україні у 2012 р. Інститут археології НАН України. – С. 421–423.

2012б Стан дослідження та актуальні проблеми середнього палеоліту Тернопільщини // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)” / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Ч. I. – С. 4–16.

2012в Середній палеоліт Поділля: підсумки, перспективи, прорахунки // МДАПВ. – Вип. 16. – С. 38–54.

Ситник О., Богуцький А., Коропецький Р., Томенюк О., Ланчонт М., Кусяк Я., Мадейська Т.

2011а Нові датування та геологічно-археологічні дослідження палеолітичної стоянки Пронятин // МДАПВ. – Вип. 15. – С. 257–279.

2011б Пронятин II – пам’ятка початку верхнього палеоліту Волино-Подільської височини // МДАПВ. – Вип. 15. – С. 280–290.

Ситник О., Коропецький Р.

2013 Найдавніша стоянка неандертальців на Поділлі // Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України в 2012 р. Інформаційний бюлетень. – Львів. – С. 48–51.

Ситник О., Левчук М.

1998 Виробничий комплекс пізньопалеолітичного шару стоянки Ігровиця I // Записки НТШ. Праці Археологічної комісії. – Львів. – Т. ССXXXV. – С. 403–423.

Сытник А. С.

1989 Палеолит Приднестровской Подолии // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – Киев: Наукова думка. – С. 86–93.

Черныш О. П.

1961 Палеолітична стоянка Молодове V. – Київ. – 176 с.

Черныш А. П.

1959 Поздний палеолит Среднего Приднестровья // Труды Комиссии по изучению четвертичного периода АН СССР. – М. – Вып. 15. – С. 5–214.

1973 Палеолит и мезолит Приднестровья. – М. – С. 127.

1977 Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV и ее место в палеолите // Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV. – М. – С. 7–77.

1982 Многослойная палеолитическая стоянка Молодова I // Молодова I. Уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре. – Москва: Наука. – С. 6–102.

1987 Эталонная многослойная стоянка Молодова V. Археология // Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. – М. – С. 7–93.

Abramov A. V.

2003 The head colour pattern of the Eurasian badgers (Mustelidae, Meles) // Small Carnivore Conservation. – Vol. 29. – P. 5–7.

- Antoine P., Rousseau D.-D., Zöller L., Lang A., Munaut A.-V., Hatte C., Fontugne M.*
2001 High-resolution of the last Interglacial-glacial cycle in the Nussloch loess-palaeosol sequences, Upper Rhine Area, Germany // *Quaternary International*. – Vol. 76/77. – P. 211–229.
- Cohen K. M., Gibbard P. L.*
2012 Regional Chronostratigraphical Correlation Table for the Last 270,000 Years: North Atlantic – Greenland – West, North, East, Central Europe – Russia // Abstract INTIMATE Workshop Utrecht, Netherlands, March 2012.
- Cramp S., Simmons K.E.L.*
1980 *The Birds of the Western Palearctic II*. – Oxford University Press, Oxford, London, New York. – P. 695.
- Dolecki L., Łanczont M.*
1998 Loesses and paleosols of the older part of the Wisła (=Wülm) glaciation in Poland // *Geologija*. – Vilnius. – Vol. 25. – P. 31–38.
- Güiter F., Andrieu-Ponel V., De Beaulieu J.L., Cheddadi R., Calvez M., Ponel P., Reille M., Keller T., Goeury C.*
2003 The last climatic cycles in Western Europe: a comparison between long continuous lacustrine sequences from France and other terrestrial records // *Quaternary International*. – Vol. 111. – P. 59–74.
- Heptner V. G., Naumov N. P., Yurgenson P. B., Sludskii A. A., Chirkova A. F., Bannikov A. G.*
2001 *Mammals of the Soviet Union // Part 1b, Carnivora (Weasels, Additional Species)*. – Vol. II. – Smithsonian Institution Libraries and The National Science Foundation, Washington, D. C. – P. 735–1552. – Режим доступу: http://www.nhm2.uio.no/norges/GTS2012_Quaternary-Poster-reg-GSA2012.pdf.
- Kahlke R. D.*
1999 *The History of the Origin, Evolution and Dispersal of the Late Pleistocene Mammuthus-Coelodonta Faunal Complex in Eurasia (Large Mammals)*. – Fenske Companies, Rapid City. – 219 p.
- Krajcarz M. T., Krajcarz M., Nadachowski A., Sytnyk O., Bogucki A.*
2011 Nory ssaków drapieżnych ze stanowiska Ihrowica I (Ukraina) jako przykład plejstoceńskich bioturbacji na archeologicznych stanowiskach paleolitycznych // *МДАПВ*. – Вип. 15. – С. 28–34.
- Krajcarz M., Krajcarz M.T.*
2012 The red fox (*Vulpes vulpes*) as an accumulator of bones in cave-like environments // *International Journal of Osteoarchaeology*. – Vol. 24. – Issue 4. – P. 459–475.
- Łanczont M., Bogucki A.*
2002 Badane profile lessowe i stanowiska paleolityczne Naddniestrza halickiego // *Lessy i paleolit Naddniestrza halickiego (Ukraina) / Studia geologica Polonica / Pod red. T. Madeyskiej*. – Kraków. – Vol. 119. – Cz. III. – P. 33–181.
2007 High-resolution terrestrial archive of the climatic oscillation during Oxygen Isotope Stages 5–2 from the unique loess-paleosol sequence at Kolodiiv (East Carpathian Foreland, Ukraine) // *Geological Quarterly*. – Vol. 51 (2). – P. 105–126.
- Łanczont M., Madeyska T., Bogucki A., Sytnyk O., Nawrocki J., Komar M., Kusiak J.*
2013 Loesses, palaeosols/pedosediments of MIS 5 in the Palaeolithic Proniatyn site on the Seret River (Podolia, Ukraine) // *Paleosols, pedosediments and landscape morphology as environmental archives. Materials of the XIIth International Symposium and Field Workshop on Paleopedology (ISFWP)*. – Kursk, Russia, August 12–15, 2013. – Kursk. – S. 41.
- Łanczont M., Madeyska T., Bogucki A., Sytnyk O., Kusiak J., Frankowski Z., Komar M., Nawrocki J., Żogała B.*
2014a Stratigraphic position and natural environment of the oldest Middle Palaeolithic in central Podolia, Ukraine: New data from the Velykyi Glybochok site // *Quaternary International*. – Vol. 326–327. – P. 191–212.

- Lanczont M., Sytnyk O., Bogucki A., Madeyska T., Krajcarz M., Krajcarz M.T., Koropeckyj R., Żogała B., Tomek T., Kusiak J.*
2014b Character and chronology of natural events modifying the Palaeolithic settlement records in the Ihrovytsia site (Podolia, the Ukraine) // *Quaternary International*. – Vol. 326–327. – P. 213–234.
- Lanczont M., Madeyska T., Sytnyk O., Bogucki A., Komar M., Nawrocki J., Hołub B., Mroczek P.*
2014 (in press) Natural environment of MIS 5 and soil catena sequence along a loess slope in the Seret River valley: Evidence from the Pronyatyn Palaeolithic site (Ukraine) // *Quaternary International*. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1016/j.quaint.2014.05.035>
- Lyman R. L.*
1994 *Vertebrate Taphonomy*. – Cambridge: Cambridge University Press. – 524 p.
2008 *Quantitative Paleozoology*. – Cambridge: Cambridge University Press. – 348 p.
- Maruszczak H.*
1994 Chronostratigraphic correlation of loesses in southern Poland and north-western Ukraine // *Przegląd Geologiczny*. – Vol. 9. – P. 728–733.
- Müller C., Pros J., Bibus E.*
2003 Vegetation response to rapid climate change in Central Europe during the past 140,000 yr based on evidence from the Für-amoos pollen record // *Quaternary Research*. – Vol. 59. – P. 235–245.
- Potapov R. L.*
1989 *Lyrurus tetrax* (Linnaeus, 1758) Birkhuhn // *Handbuch der Vögel der Sowjetunion*. Band 4 Galliformes Gruiformes s/ V. D. Il'icev, V. E. Flint (Eds.). – Wittenberg Lutherstadt: Ziemsen Verlag. – P. 179–190.
- Sytnyk O., Bogucki A., Lanczont M., Madeyska T.*
2010 The Dniesterian Mousterian from the Velykyi Glybochok site related to palaeoenvironmental changes // *Quaternary International*. – Vol. 220. – P. 31–46.
- Sytnik A., Bogucki A., Madeyska T.*
2001 Mustierskie stanowisko Ihrowica I na Podolu // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. – Rzeszów. – Tom XXII. – S. 5–19.
- Vandenberghe J., Huijzer A.S., Mucher H.J., Laan W.*
1998 Short climatic oscillations in a western European loess sequence (Kesselt, Belgium) // *Journal of Quaternary Science*. – Vol. 13. – Special Issue 5: Palaeoclimate of the Last Interglacial-Glacial Cycle in Western and Central Europe. – P. 471–485.

***Oleksandr SYTNYK, Ruslan KOROPEC'KYI,
Andriy BOGUCKI, Olena TOMENIUK,
Maria ŁANCZONT, Teresa MADEYSKA,
Magdalena KRAJCARZ, Maciej Tomasz KRAJCARZ***

MULTILAYERED PALEOLITHIC SITE IHROVYTSIA I

Results of interdisciplinary researches of Upper Paleolithic site Ihrovytsia (Ternopil' region) are summarized in the article. Characteristic of the site includes different aspects such as definition of stratigraphical and geomorphological peculiarities of cultural horizons, analysis of collections of stone artifacts according to different periods of field researches and description of osteological finds. Influence of different geological factors on the planigraphy of cultural remains is emphasized. Remains of Paleolithic sites was intensively ruined by cryogenic factors and removed by deluvial-solifluctional processes. Investigated area of the site was divided into three parts each from its have own taphonomic conditions. High cape under Ihra River where the site is located was favorable for humans' settlement and settled by several times during Upper Pleistocene.